
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXI (2024), №4
s. 215-253
doi: 10.36121/mbakhtadze.21.2024.4.215

Mikheil Bakhtadze
ORCID: 0000-0002-3623-9924
(Tbilisi State University, Tbilisi, Georgia)
Paweł Libera
ORCID: 0000-0001-5541-0822
(Polska Akademia Nauk, Instytut Pamięci Narodowej, Poland)

Polskie jednostki wojskowe na Kaukazie Południowym w świetle nowych dokumentów (koniec 1917 - początek 1918 roku)

Streszczenie: Artykuł dotyczy formowania polskich jednostek wojskowych na Kaukazie Południowym od końca 1917 do początku 1918 roku. W oparciu o nieznane wcześniej dokumenty z archiwów gruzińskich i rosyjskich opisano poszczególne etapy tworzenia polskich oddziałów i relacje z miejscowymi władzami. Na uwagę zasługuje zasada neutralności przyjęta przez polskie organizacje cywilne i wojskowe, która zakładała, iż nie będą się one angażowały w lokalne konflikty partyjne lub narodowościowe na Kaukazie. Pełniły one przede wszystkim rolę wartowniczą. Z powodów politycznych i miejscowych uwarunkowań proces formowania polskich oddziałów przebiegał powoli. Trudności z mobilizacją żołnierzy i brak możliwości skoncentrowania oddziałów w jednym miejscu sprawił, że ostatecznie utworzono mniejsze oddziały niż planowano. Jednostki te zostały rozformowane latem 1918 roku.

Słowa kluczowe: 1917, Kaukaz, Gruzja, polskie formacje wojskowe

Polish military units in the South Caucasus in the light of new documents (late 1917 - early 1918).

Annotation: The article deals with the formation of Polish military units in the South Caucasus from late 1917 to early 1918. Based on previously unknown documents from Georgian and Russian archives, the various stages of the formation of Polish units and relations with local authorities are described. Noteworthy is the principle of neutrality adopted by Polish civilian and military organizations, which stipulated that they would not get involved in local party or nationality conflicts in the Caucasus. They performed primarily a sentry role. For political reasons and local conditions, the process of forming Polish troops was slow. Difficulties with the mobilization of soldiers and the inability to concentrate the troops in one place meant

that smaller units than planned were eventually formed. These units were disbanded in the summer of 1918.

Keywords: 1917, Caucasus, Georgia, Polish military formations

Historia polskich formacji wojskowych na terenie byłego Imperium Rosyjskiego od wielu lat wzbudza duże zainteresowanie wśród polskich historyków¹. Pierwotnie uwaga badaczy koncentrowała się na największych i najważniejszych formacjach, które powstawały na zachodnich terenach byłego imperium rosyjskiego, mniej uwagi poświęcano regionom peryferyjnym dawnego Imperium, gdzie polskie jednostki wojskowe miały mniejsze znaczenie i z różnych względów nie mogły rozwinąć się w większe formacje. Dokładnie taka sytuacja miała miejsce na Południowym Kaukazie, gdzie pod koniec 1917 roku podjęto próbę stworzenia polskich jednostek wojskowych. Temat ten został podjęty przez polskich badaczy na przełomie lat 80. i 90. XX wieku², ale napotkali oni na bardzo poważne braki w materiale źródłowym, co znacznie utrudniło prowadzenie badań. Autorzy podejmujący tą tematykę najczęściej korzystali z dokumentów dostępnych w polskich archiwach, przede wszystkim w Centralnym Archiwum Wojskowym w Rembertowie i zgromadzonych tam materiałów przygotowanych przez komisje środowiskowe tych jednostek w Polsce w latach 30 XX w³. Z dokumentów znajdujących się w archiwach gruzińskich korzystał dotychczas jedynie Marek Mądziak, który badał działalność polskich organizacji cywilnych i wojskowych na Kaukazie. Jednakże jego kwerenda, prowadzona w archiwach gruzińskich jeszcze w latach 80. XX w. miała ograniczony charakter⁴. Tymczasem Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Gruzji (CAHG) i Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (RGVA), w którym są nadal przechowywane polskie dokumenty zrabowane przez władze sowieckie w czasie II wojny światowej przechowują dokumenty, które zawierają interesujące informacje na temat działalności polskich organizacji i tworzenia polskich narodowych formacji wojskowych na Kaukazie Południowym na przełomie 1917 i 1918 roku. Są to przede wszystkim oryginalne dokumenty wytworzone przez polskie formacje wojskowe na Kaukazie. Znajdziemy wśród nich zarówno wewnętrzne materiały tych jednostek, jak i korespondencję, którą prowadziły najpierw z rosyjskimi, a później z kaukaskimi i gruzińskimi instytucjami cywilnymi i wojskowymi. Dokumenty te nie były dotychczas wykorzystywane

¹ Pierwsza praca na ten temat została wydana tuż po zakończeniu wojny polsko-bolszewickiej w 1921 roku, por.: H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921.

² Patrz: Z. Lech, *Kaukaska brygada wojsk polskich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1988, nr 3, s. 171-175; Z. G. Kowalski, *Polska Oddzielna brygada na Kaukazie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1995, nr 1-2, s. 153-162.

³ Najważniejsze z nich zostały później ogłoszone drukiem wraz z biogramami działaczy i wojskowych polskich na Kaukazie: Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

⁴ Patrz przede wszystkim: M. Mądziak, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987; Idem, *Polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX w.* [w:] *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku*, red. M. Zakrzewska-Dubasowa, Lublin 1990, s. 71-136.

w badaniach, a w sposób znaczący uzupełniają naszą wiedzę na ten temat. W poniższym tekście skoncentrujemy się na zaprezentowaniu najważniejszych informacji i wniosków, jakie udało nam się pozyskać z odnalezionych dokumentów. Należy od razu zauważyć, że korespondencja polskich organizacji z miejscowymi władzami na Kaukazie była prowadzona w języku rosyjskim. Większość z tych dokumentów to maszynopisy, ale są też rękopisy. Ponieważ dokumenty te nie są łatwo dostępne, rozproszone w różnych zespołach archiwalnych i dotychczas nie były one wykorzystywane przez badaczy zajmujących się tą problematyką, w poniższym tekście postanowiliśmy zamieścić obszernie cytaty z najważniejszych dokumentów i opublikować wybrane z nich w załączniku do tego tekstu. Cytaty i tekst dokumentów zostały zamieszczone w wersji oryginalnej, to jest w języku rosyjskim albo polskim.

Podczas I wojny światowej działania na froncie kaukaskim należały do najbardziej udanych dla armii rosyjskiej. Jeden z członków sztabu Armii Kaukaskiej, generał-major Jewgenij Masłowski po latach tak podsumowywał działania armii: «Aktywna armia kaukaska zdecydowanie posuwa się naprzód, - przenosi walkę na terytorium wroga, - w ciągu dwóch i pół roku zadaje armii tureckiej szereg okrutnych ciosów, - zmusza dowództwo tureckie do rozmieszczenia drugiej armii na froncie kaukaskim przeciwko sobie, która wkrótce po jej przybyciu również zostaje całkowicie zdezorganizowana, - penetruje 300-350 wiorst w głąb terytorium wroga, - zajmuje rozległy kraj z najbogatszymi dolinami: Passin, Erzurum, Mush i Erzincan, które były spichlerzem całego teatru [wojny], - zdobywa szereg ważnych ośrodków i węzłów drogowych, - i ostatecznie opanowuje Erzurum, twierdzę, która dla Turków była w Anatolii centrum strategicznym, politycznym, gospodarczym i administracyjnym, z którego emanowały nici wojskowej i cywilnej administracji rozległego regionu, a następnie Trebizond, która była bazą pośrednią dla 3 Armii Tureckiej na najlepszym i najkrótszym szlaku komunikacyjnym do Konstantynopola, oraz Erzincan, drugi najważniejszy punkt w prowincji, gdzie po Erzurum koncentrowała się cała administracja armii i prowincji [...]. Dzięki serii zwycięstw, w których siła operacyjna wroga - jego armia - została całkowicie zdezorganizowana, zadanie powierzone armii - ochrona Kaukazu - zostało w pełni wykonane [...]. Zdobyto ogromne terytorium od wybrzeża Morza Czarnego do granic Persji o powierzchni 100 000 wiorst kwadratowych, o szerokości około 400 wiorst i głębokości około 250 wiorst [...]. Przed Armią Kaukaską w nowej kampanii otworzyły się nowe cele i duże nowe możliwości [...]»⁵.

Jak piszą polscy historycy, z relacji pozostawionych przez polskich oficerów, którzy służyli w polskich formacjach wojskowych na Kaukazie, wynika, że w tym czasie w armii kaukaskiej służyło 450 oficerów i około 17 000 polskich żołnierzy⁶. Tak duża liczba oficerów i żołnierzy Polaków sprawiała, że istniała realna możliwość utworzenia polskich formacji wojskowych na Kaukazie.

⁵ E. В. Масловский, *Мировая война на Кавказском фронте, 1914-1917 г.: стратегический очерк*, [Париж 1933], s. 421-425.

⁶ Z. Lech, *Kaukaska brygada wojsk polskich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1988, nr 3, s. 173; Z. G. Kowalski, *Polska Oddzielna brygada na Kaukazie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1995, nr 1-2, s. 157.

Działalność polskich organizacji na Kaukazie

Procesy, które miały miejsce w Rosji w 1917 roku, wpłynęły również na front kaukaski, a przede wszystkim na armię kaukaską⁷. Demoralizacja, utrata dyscypliny i skuteczności bojowej oraz dezercje były szczególnie widoczne po październikowym zamachu stanu. Narodowe jednostki wojskowe były pilnie tworzone w celu zastąpienia odchodzących i rozwiązanych jednostek Armii Kaukaskiej. Kwestia formowania jednostek narodowych nasiliła się już za rządu tymczasowego Aleksandra F. Kiereńskiego⁸, ale proces ten był trudny i powolny. Istniało wiele obiektywnych i subiektywnych powodów, które to uniemożliwiały. Dowódca Armii Kaukaskiej, generał porucznik Ilia Odiszelidze, napisał: „Rząd Kiereńskiego zgodził się w zasadzie na tworzenie jednostek narodowych, ale lokalne kaukaskie rewolucyjne władze wojskowe w osobie komisarza Frontu Donskoja⁹ początkowo otwarcie sprzeciwiały się temu pomysłowi, a [on sam] w kręgach prywatnych stwierdził nawet, że wolałby raczej wykrwawić Kaukaz niż pozwolić na tworzenie jednostek narodowych. Jednak wraz z sukcesami bolszewików i rozpadem armii rosyjskiej, coraz bardziej łagodniał.¹⁰» Oczywiście istniały również i inne przeszkody, ale proces tworzenia jednostek narodowych, w tym polskich, wciąż trwał. Kluczową rolę w tym procesie odgrywały polskie organizacje cywilne i wojskowe na Kaukazie.

W tym czasie istniało kilka polskich organizacji na Kaukazie. Najstarszą było Rzymsko-katolickie Towarzystwo Dobroczynności, które powstało przy kościele św. Piotra i Pawła w Tyflisie jeszcze w 1894 roku. Zmiany polityczne, do jakich doszło w Imperium Romanowów na początku XX wieku umożliwiły powstanie kolejnych polskich organizacji na Kaukazie. W 1907 roku powstał Dom Polski w Tyflisie, a dwa lata później podobna organizacja w Batumi. Sytuacja po raz kolejny uległa zmianie

⁷ Armia Kaukaska była częścią Frontu Kaukaskiego.

⁸ Aleksander Kiereński (1881-1970), rosyjski polityk, minister-prezydent Rządu Tymczasowego (7.07-25.10.1917), członek Partii Socjalistów-Rewolucjonistów. Od czerwca 1918 r. na emigracji.

⁹ Dmitrij Donskoj (1881-1936). Członek Partii Socjalistów-Rewolucjonistów (eserów) (PSR). Urodził się w rodzinie wiejskiego lekarza. Podczas pierwszej rewolucji rosyjskiej wstąpił do PSR. W 1907 r. został zesłany do prowincji Tobolsk, skąd kilkakrotnie uciekał. Wyemigrował i uzyskał wyższe wykształcenie medyczne w Niemczech. Po powrocie przebywał na zesłaniu w prowincji Tobolsk, pracując jako lekarz. Po 1914 r. był lekarzem wojskowym na froncie kaukaskim. W 1917 r. komisarz frontowy, a następnie komisarz ds. wojskowych i morskich Zakaukaskiego Komisariatu. Deputowany do Zgromadzenia Konstytucyjnego. Od grudnia 1917 r. członek Komitetu Centralnego PSR. W 1918 r. szef komisji wojskowej Komitetu Centralnego, następnie pracował w regionie Wołgi, potem jeden z przywódców antybolszewickiego podziemia PSR w Moskwie. 30 III 1919 aresztowany przez WTC w Moskwie, wkrótce zwolniony. Aresztowany późnym latem 1919 roku. W czerwcu 1920 r. przebywał w więzieniu w Butyrka, w sierpniu 1920 r. - w więzieniu w Jarosławiu. 2 stycznia 1921 r. rozpoczął strajk głodowy. Został na chwilę zwolniony, a 20 kwietnia 1921 r. ponownie aresztowany i osadzony w Więzieniu Wewnętrznym Komitetu (WCzK). 24 lutego 1922 r. Prezydium GPU umieściło go na liście SR-owców oskarżonych o działalność antyradziecką w związku z organizacją procesu PSR. Był jednym z głównych oskarżonych w procesie i został skazany na karę śmierci, która decyzją Prezydium Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR z 11 stycznia 1924 r. została zamieniona na karę 5 lat pozbawienia wolności ze ścisłą izolacją. Pod koniec kadencji 11 lipca 1924 r. został zesłany na trzy lata do Turuchańska, od 1925 r. mieszkał w Parabelu w obwodzie narymskim, gdzie pozostał do końca życia, pracując jako lekarz szpitala rejonowego. Popętnił samobójstwo w przeddzień aresztowania.

¹⁰ Centralne Archiwum Historyczne Gruzji (CAHG), zespół 1969, inwentarz 4, teczka 8, s. 3.

po wybuchu I wojny światowej, kiedy na Kaukazie zaczęli się pojawiać uchodźcy z Królestwa Polskiego, a wraz z nimi powstały organizacje zajmujące się udzielaniem pomocy przybyłym. We wrześniu 1914 roku przy Domu Polskim w Tyflisie powołano Polski Komitet Pomocy Ofiarom Wojny, a nieco później powstała filia Centralnego Komitetu Obywatelskiego¹¹. Po rewolucji lutowej 1917 roku miały miejsce kolejne zmiany. W marcu 1917 roku najważniejsze polskie organizacje w Tyflisie – Stowarzyszenie „Dom Polski”, Towarzystwo Dobroczyńności oraz Polskie Towarzystwo Pomocy Ofiarom Wojny powołały Radę Polskich Organizacji. W kwietniu 1917 roku powstała kolejna organizacja, Polski Związek Demokratyczny, a w połowie maja tego roku Rada Polskich Organizacji wyłoniła Polski Komitet Wykonawczy¹². O powołaniu egzekutywy Rady Polskich Organizacji poinformowano 25 czerwca 1917 roku miejscowe władze – Specjalny Komitet Zakaukaski¹³.

Pierwsze organizacje Polaków służących w armii rosyjskiej na Kaukazie powstały już na wiosnę 1917 roku. W kwietniu 1917 roku powstał Związek Polaków Wojskowych w Tyflisie z kapitanem Adolfem Małyszka jako prezesem i jego zastępcą, chorążym Ignacym Bobrowskim na czele¹⁴. Niebawem podobny związek powstał w Batumi i w innych miastach, a później także Polska Rada Wojskowa. Organizacje te blisko współpracowały z innymi polskimi organizacjami w tym regionie i zajmowały się głównie działalnością pomocową, kulturalną i oświatową. Mniejsze organizacje o podobnym charakterze istniały na terenie przyszłych państw - Armenii, Azerbejdżanu, Mineralnych Wód. Bardzo szybko, jeszcze wiosną 1917 roku w tym środowisku pojawił się pomysł utworzenia polskich jednostek wojskowych. Z dyskusji, które wówczas prowadzono wynika, że wśród Polaków przebywających na Kaukazie istniały trzy orientacje co do rozwiązania tego zagadnienia. Część Polaków opowiadała się za tworzeniem niezależnych polskich oddziałów, inni byli zwolennikami podporządkowania ich Tymczasowej Radzie Stanu Królestwa Polskiego w Warszawie, wreszcie trzecia grupa opowiadała się przeciwko tworzeniu armii polskiej. Przedstawiciele tej ostatniej grupy odłączyli się od pozostałych i w czerwcu 1917 roku zwołali I Zjazd Wojskowych Polaków (Lewicy)¹⁵.

Pierwsze próby stworzenia polskich oddziałów

Pierwszą próbę stworzenia polskich oddziałów wojskowych na Kaukazie organizacje polskie podjęły we wrześniu 1917 roku. W dniach 2-7 września Komitet Wykonawczy organizacji polskich zwołał w Tbilisi zjazd, w którym wzięło udział 18 delegacji z terenu całego Kaukazu¹⁶. Po dłuższej dyskusji, pod wpływem dominują-

¹¹ M. Mądziak, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji...*, op. cit., s. 63-100.

¹² Tamże, s. 126-127.

¹³ CAHG, zespól 1818, inwentarz 2,teczka 75, s. 7.

¹⁴ Wojskowe Biuro Historyczne - Centralne Archiwum Wojskowe [WBH-CAW], zbiór rękopisów, sygn. I.400.2756, Relacja płk. A. Małyszki, 17 IX 1928.

¹⁵ M. Mądziak, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji...*, op. cit., s. 130-132.

¹⁶ Z. Lech, op. cit., s. 171, Z. G. Kowalski pisze, że w dniach 2-7 sierpnia w Tbilisi odbył się zjazd organizacji polskich istniejących na Kaukazie i na terenach okupowanych przez wojska rosyjskie. (Z. G. Kowalski, op. cit., s 155). Jest to zwykły błąd techniczny. Kongres rozpoczął się w rzeczywistości 2

cych przedstawicieli organizacji lewicowych, podjęto jednak decyzję o wstrzymaniu się od tworzenia armii polskiej na Kaukazie. Stawiano na prowadzenie działalności kulturalnej i oświatowej¹⁷. Na zjeździe powołano Polską Radę Okręgową na Kaukazie, jako najwyższy organ polityczny. Pod nim została stworzona Polska Centralna Wojskowa, która miała być instytucją „naczelną i kierowniczą” dla związków, które powstawały w różnych częściach Kaukazu¹⁸. Podlegała ona Radzie w sprawach politycznych, ale zachowała autonomię w sprawach wojskowych¹⁹. Polska Centrala Wojskowa miała kilka wydziałów i oddziały terenowe w większych skupiskach wojskowych na Kaukazie: Tyflis, Batumi, Baku, Piatigorsk i Trapezunt. I chociaż sama Centrala nie brała w tym udziału, to w poszczególnych miejscach podejmowano oddolne próby tworzenia polskich organizacji i polskich oddziałów wojskowych. Polska Rada Okręgowa na Kaukazie powołała Komitet Wykonawczy, który pełnił funkcję organu wykonawczego i działał w imieniu Rady wobec miejscowych władz. Pierwszym przewodniczącym Komitetu Wykonawczego został inżynier Włodzimierz Krzyżanowski (7.9.1917-25.2.1918)²⁰, później funkcję tę sprawował doktor Władysław Jarecki. O wynikach zjazdu i powstaniu Komitetu poinformowano miejscowe władze pismem z 6 października 1917 roku, w którym podano, że Polska Rada Okręgowa na Kaukazie powstała w celu zjednoczenia organizacji polskich i utworzenia jedynej politycznej reprezentacji Polaków na Kaukazie. Rada ma charakter ponadpartyjny i działa w interesach Polski (dokładnie: общенародной политики Польского края)²¹.

Komitet Wykonawczy Polskiej Rady Okręgowej reprezentował wszystkich Polaków przebywających w tym czasie na Kaukazie i jako taki blisko współpracował z miejscowymi władzami, czyli przede wszystkim z Komisariatem Zakaukaskim. Przez następne miesiące Komitet Wykonawczy był najważniejszym partnerem dla miejscowych władz w kwestii formowania polskich jednostek wojskowych na Kaukazie.

Chociaż od pierwszych lat Wielkiej Wojny w armii rosyjskiej istniały jednostki narodowościowe, to sytuację tę traktowano jako wyjątkową i nadzwyczajną. Przedstawiciele polskich organizacji od września 1914 roku czynili starania o uzyskanie zgody na utworzenie polskich jednostek wojskowych, ale zgoda władz rosyjskich dotyczyła pojedynczych formacji, które tworzone w znacznej odległości od Kaukazu²². Dopiero w sierpniu 1917 roku rosyjskie Ministerstwo Wojny wydało ogólny rozkaz zezwalający na tworzenie jednostek bojowych o charakterze narodowościowym. Z tych możliwości chciały korzystać również narodowości służące w szere-

---

września i było na nim obecnych około 50 organizacji por. H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 413.

¹⁷ M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji...*, op. cit., s. 132-136.

W. Jarecki, *Tułacze polscy na ziemi kaukaskiej [w:] Za kratami więzień i drutami obozów (wspomnienia i notatki więźniów ideowych z lat 1914-1921)*, t. 1, Warszawa 1927, s. 284.

¹⁹ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 413.

²⁰ Z. G. Kowalski, op. cit., s. 155.

²¹ CAHG, zespół 1818, inwentarz 2, teczka 75, strona 11.

²² Por. M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*, Warszawa 1969, s. 35 i nast.

gach Armii Kaukaskiej. W tym celu przy komisarzu wojennym Armii, Dymitrze Donskim powołano Radę do spraw unarodowienia armii, a w jej skład weszło po dwóch przedstawicieli Gruzinów, Ormian, Polaków, Ukraińców i kozaków kubańskich. Prace Rady przebiegały bardzo powoli i opornie, między innymi z racji napięć narodowościowych wśród jej członków i znacznej rozbieżności celów pomiędzy nimi. Jak wynika z relacji polskich uczestników tych wydarzeń, złożonych tuż po powrocie do Polski, utworzeniu polskich oddziałów był również niechętny szef sztabu Armii Kaukaskiej²³, generał Władimir Lewandowski²⁴. Jednakże sytuacja polityczna i postępujący rozkład armii rosyjskiej sprawiał, że procesu formowania jednostek narodowościowych nie dało się zatrzymać. Konkretnie decyzje w tej sprawie zapadły w końcu listopada 1917 roku. Rozkaz głównodowodzącego Frontu Kaukaskiego z 25 listopada zezwalał na tworzenie narodowych jednostek wojskowych. O Polakach mówiono co następuje: Przekazać Polakom 5 pułk piechoty granicznej i wydzieloną baterię artylerii górskiej. Polscy pracownicy biurowi i żołnierze chętni do służby w 5. pułku mieli zostać zgromadzeni w koszarach 275. pułku rezerwowego w Baku. Natomiast artylerzyści w Balajari.²⁵ Przedstawiciele polskich organizacji na Kaukazie podjęli aktywne działania na rzecz utworzenia polskich jednostek wojskowych. Działania te prowadzili w porozumieniu z Naczelnym Polskim Komitetem Wojskowym (Naczpolem), z którym nawiązali kontakt i który delegował na Kaukaz kapitana Przeździeckiego²⁶. O staraniach Polskiego Komitetu Okręgowego na rzecz utworzenia polskich jednostek wojskowych na Kaukazie świadczą dokumenty odnalezione w gruzińskich archiwach.

W celu podjęcia oficjalnych kroków na rzecz tworzenia polskich oddziałów na Kaukazie konieczna była zgoda przedstawicieli organizacji zrzeszających wojskowych Polaków. Z tego powodu postanowiono zwołać zjazd delegatów tych organizacji do Tyflisu. Pierwszym krokiem, który to umożliwił była zgoda miejscowych władz na zwołanie zjazdu delegatów Polaków służących w Armii Kaukaskiej. 29 listopada z Tyflisu²⁷ został wysłany telegram generała Lebedzińskiego, szefa sztabu frontu kaukaskiego, w którym wyrażano zgodę na zwołanie zjazdu oraz określono zasady wyboru delegatów. Każdy związek wojskowych liczący do dwustu członków miał prawo wysłać jednego delegata, związek liczący od dwustu do trzystu żołnierzy mógł wysłać dwóch delegatów, a jeżeli liczył ponad trzystu żołnierzy mógł oddelegować trzech przedstawicieli²⁸. W tym czasie przedstawiciele Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie prowadzili rozmowy z miejscowymi wła-

²³ *Krótki zarys dziejów polskich formacji wojskowych na Wschodzie (II Korpus, III Korpus, 4-ta Dyw. Strzelców, 5-ta Dyw. Syberyjska, Oddział Kaukazki)*, Nakładem Komisji Organizacyjnej Zjazdu, w Warszawie 24 kwietnia 1921, s. 89-91.

²⁴ Władimir Lewandowski (1873-1946, zm. w Santa Fe), rosyjski wojskowy, generał-major, W czasie I w. św. dowódca pułku, brygady. Kwatermistrz generalny sztabu Frontu Kaukaskiego, p.o. szefa sztabu Frontu Kaukaskiego. Od 1921 r. na emigracji we Francji i USA.

²⁵ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 413.

²⁶ W. Jarecki, *Tużacz polscy na ziemi kaukaskiej [w:] Za kratami więzień i drutami obozów...*, op.cit., s. 284.

²⁷ Tbilisi nazywało się Tiflisi do 1926 roku.

²⁸ CAHG, zespol 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 15.

dziami co do konkretnych rozwiązań mających prowadzić do powstania polskich jednostek wojskowych na Kaukazie. Podsumowaniem tych rozmów i negocjacji był szczegółowy program działań, który został przedstawiony w korespondencji skierowanej do Komisariatu Zakaukaskiego 4 grudnia 1917 roku wraz z prośbą przyspieszenia tworzenia polskich oddziałów. Pismo było kolejną próbą nacisku na miejscowe władze, aby przyspieszyły tworzenie polskich oddziałów. W celu wzmocnienia jego wydźwięku podkreślano, że z otrzymywanej korespondencji od związków wojskowych Polaków w różnych częściach Południowego Kaukazu wynika, że domagają się formowania polskich oddziałów, a w przypadku braku decyzji w tej sprawie grożą wzięciem spraw we własne ręce. W celu przyspieszenia tych działań Komitet Wykonawczy Polskiej Rady Okręgowej proponował konkretne kroki i działania oraz zapowiadał stworzenie komisji, która zajęłaby się wypracowaniem konkretnych rozwiązań. Ponadto Komitet informował, że na podstawie przyjętej już wcześniej zasady o unarodowieniu armii postanowił przystąpić do wyłączenia Polaków z oddziałów rosyjskich i skierowania ich do nowych formacji. Komitet prosił Komisariat Zakaukaski, aby polskie oddziały zostały skoncentrowane w Tyflisie i jego bliskich okolicach. Jeżeli chodzi o konkretne rozwiązania to proponowano, aby dowódców polskich jednostek wojskowych wybierał Polski Komitet Okręgowy w porozumieniu z głównodowodzącym Armią Kaukaską. Ponadto Komitet miał wyznaczyć komisarza przy wydziale wojskowym Komisariatu Zakaukaskiego. Miał on utrzymywać stały kontakt z władzami kaukaskimi. Polski oddział miał podlegać pod komisarza wojskowego Zakaukazia, ale z zaznaczono, że nie może być wykorzystany do walk wewnętrznych albo partyjnych, za to może służyć ochronie miejscowej ludności, szczególnie w przypadkach rozbojów, grabieży i anarchii. Użycie polskiego oddziału miało wymagać zgody polskiego komisarza²⁹.

Żądania Polskiego Komitetu Wykonawczego były zrozumiałe i możliwe do przyjęcia. Zwłaszcza trzeci akapit listu - „oddział ten nie może być użyty w przypadkach starć zbrojnych na tle partyjnym. Ale wszelka przemoc wobec ludności miasta lub okolicy, anarchia i rozboje mogą być tłumione przy pomocy oddziału”. Jest oczywiste, że Polacy nie chcieli angażować się w starcia międzyetniczne, które mogły rozpocząć się lub już się rozpoczęły na Kaukazie. Ich głównym zadaniem był powrót do Polski³⁰.

5 grudnia Polska Rada Okręgowa przekazała Komisariatowi Zakaukaskiemu nazwiska członków specjalnej komisji, która miała współpracować z komisarzami Komisariatu Zakaukaskiego. Byli to: Włodzimierz B. Krzyżanowski, doktor Witold Ejchler i chorąży Ignacy Bobrowski. Ich zastępcami byli rotmistrz Wincenty Dziewulski, generał Ignacy Kuczewski i Stanisław Łopiński³¹.

²⁹ CAHG, zespół 1818, inwentarz 2, teczka 75, strona 14.

³⁰ Z. Lech, op. cit., s. 173

³¹ CAHG, zespół 1818, inwentarz 2, teczka 75, strona 17.

Deklaracja o neutralności

Zofia Lech i Zdzisław G. Kowalski wskazują, że jednym z najważniejszych posunięć Polskiej Rady Okręgowej był Akt Proklamacji Neutralności z 7 grudnia 1917 roku³², który obszernie opisywał i uzasadniał zasadę nieingerencji w wewnętrzne sprawy narodów Kaukazu ze strony polskich formacji wojskowych. Akt ten należy rozumieć jako pismo Komitetu Wykonawczego № 589. Zostało ono sporządzone zgodnie z dyrektywami otrzymanymi od Głównego Polskiego Wojskowego Komitetu Wykonawczego (Naczpou) i przedłożone miejscowym władzom. Ponadto w tym samym dokumencie jest mowa o uznaniu Polaków za poddanych obcego państwa, co umożliwiło później Polskiej Radzie Okręgowej wydawanie zaświadczeń o polskim obywatelstwie, o czym piszą Zofia Lech i Zdzisław G. Kowalski.³³

7 grudnia 1917 roku Komitet Wykonawczy Polskiej Rady Okręgowej wystosował pismo № 589³⁴ do Jewgienija Gegeczkori, w którym w następujący sposób uzasadniał stanowisko polskich organizacji w sprawie konfliktów i sporów pomiędzy narodami kaukaskimi:

[...] в виду возникшей среди местной демократии ожесточённой борьбы доходящей до вооружённых столкновении, выражая своё глубокое сожаление по поводу пагубного для исхода революции разединения революционного фронта и не имея возможности при таких условиях действительно влиять на ход революции, принуждены заявить о своём нейтралитете. Будучи глубоко убеждены, что краевая власть и все демократические организации Кавказа признают право на занятие указанной позиции, Польский Окружной Совет выражает уверенность, что все польские учреждения, организации, отдельные граждане-поляки и их частные квартиры будут исключены из сферы действия и каких бы то ни было активных проявлении борьбы, как то обысков, арестов и т.п., т.е. что в указанных случаях за гражданами-поляками будут признаны все права, коими пользуются и обеспечены граждане иностранных государств. К сему заявляем что внешним признаком, объявленного нами и соблюдаемого нейтралитета граждан-поляков, будет принят белый флаг или повязка с печатью Польского Исполнительного Комитета или Центрального Комитета Союза Военных Поляков на Кавказе. Одновременно с сим доводим до сведения, что для защиты жизни и имущества своих соотечественников от нападения хулиганов и громил предложено польским организациям в пределах Кавказа организовать по мере надобности комитеты самообороны из граждан поляков. [...]³⁵.

Dokument został przyjęty ze zrozumieniem przez miejscowe władze. Świadczą o tym dwie dekretacje: J. Gegeczkori – «Комиссару по Военным Морским делам

³² Z. Lech, op. cit., s. 172; Z. G. Kowalski, op. cit., s. 156.

³³ Z. Lech, op. cit., s. 171; Z. G. Kowalski, op. cit., s. 156.

³⁴ To właśnie ten dokument ma na myśli Zofia Lech, mówiąc o nieetatowości polskich jednostek wojskowych. Nie przytacza jednak tekstu tego dokumentu (por. Z. Lech, op. cit., s. 172).

³⁵ САИГ, зespół 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 13.

Д.Д. Донскому для дальнейших распоряжении (подпись Гегечкори) 9/ХІІ.17» i Donskiego: «Распорядится о выделении поляков из всех частей фронта и тыла сделано. Что же касается передачи этих частей в распоряжение Польского Комитета то до сведения их в единую боевую единицу что сейчас происходит, это представляется технический трудно выполнимим. 11/ХІІ.17. (подпис Донской)». Warto dodać, że kopia listu № 589 została wysłana do Zakaukaskiego Regionalnego Komitetu Wykonawczego Rady Deputowanych Robotniczych, Żołnierskich i Chłopskich. Pismo to zawiera dwie dekretacje, które również potwierdzają, że wniosek polskich organizacji został przyjęty i zaakceptowany. Pierwsza dekretacja miała następującą treść: «В Исп[олнительный] Ком[итет]» i nieczytelny podpis. Druga natomiast: «В Зак.[авказский] комисариат военным делам (?) с просьбой [...] удовлетворить просьбу пол.[ского] окр.[ужного] комитета. Сек[ретарь] (подпись)».

W piśmie № 589 przedstawiciele Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie poruszyli zasadniczo cztery kluczowe zagadnienia. Pierwszym z nich była deklaracja neutralności. Jak zauważono wcześniej, jest to całkowicie zrozumiałe podejście. Drugim był postulat ochrony polskich instytucji, organizacji i poszczególnych polskich obywateli wraz z ich majątkiem. Po trzecie, podniesiona została kwestia uznania Polaków za poddanych obcego państwa z konsekwencjami prawnymi, jakie z tego wynikały. Po czwarte, pilne utworzenie polskich narodowych formacji wojskowych.

Jak wynika z odpowiedzi komisarza ds. wojskowych i morskich Donskoja, rozkaz o rozdzieleniu Polaków do odrębnych jednostek wojskowych został już wydany. Jednak sytuacja polityczna, gospodarcza i wojskowa na Kaukazie nie pozwalała na szybkie utworzenie formacji wojskowych poszczególnych narodowości, które się tego domagały. Dotyczyło to również kwestii polskich formacji wojskowych. Nie było możliwe skoncentrowanie wszystkich polskich formacji wojskowych razem i wspólny powrót do ojczyzny³⁶. Oficjalna odpowiedź Zakaukaskiego Komisariatu z 14 grudnia 1917 roku zawierała informację, że decyzja o wydzieleniu polskich wojskowych ze wszystkich oddziałów frontowych i tyłowych już została podjęta. Natomiast podkreślano, że tworzenie polskiego oddziału jest w trakcie i dopiero po zakończeniu tego procesu oddział będzie mógł być przekazany do dyspozycji Polskiej Rady Okręgowej³⁷.

Sprawa neutralności polskich formacji wojskowych została ponownie podniesiona przez Polaków kilka dni później. List Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej z 7 grudnia jest w rzeczywistości kontynuacją listu z 4 grudnia. Kwestia neutralności Polaków i ich nieingerencji w miejscowe konflikty została jasno i wyraźnie podniesiona. Na tej podstawie Polacy domagali się poszanowania neutralności i gwarancji bezpieczeństwa dla siebie i swojej własności. Powtarza się żądanie szybkiego utworzenia polskiej narodowej jednostki wojskowej.

Dwa listy № 51217 i № 589, przygotowane w tak krótkim czasie wyraźnie pokazują, jak ważne dla Polaków były poruszane w nich kwestie. Należy zaznaczyć, że

³⁶ Zofia Lech, op. cit., s. 175.

³⁷ САГГ, zespół 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 22.

władze Zakaukazia reprezentowane przez J. Gegeczkori i D. Donskoja rozumiały i zgadzały się z postulatami Polskiej Rady Okręgowej. Odpowiedziały szybko, ale niestety, ze względu na ówczesną sytuację, nie mogły praktycznie rozwiązać tych kwestii szybko i pozytywnie.

Zjazd w Tyflisie (grudzień 1917 roku)

W dniach 9-11 grudnia w Tyflisie odbył się zjazd organizacji polskich zwołany przez Polską Radę Okręgową „dla powzięcia ostatecznych decyzji, czy tworzyć dywizję kaukaską, czy też jedynie ułatwić żołnierzowi [polskiemu] przejazd do Rosji”³⁸. Oprócz znanych już wcześniej postanowień, jakie zostały podjęte na Zjeździe³⁹ w rosyjskich archiwach udało się odnaleźć pojedyncze rozkazy oraz protokoły posiedzeń z pierwszego i drugiego dnia zjazdu. Informują one, że na Zjeździe koncentrowano się nad procesem tworzenia polskich formacji wojskowych i sytuacji uchodźców polskich na Kaukazie. W trakcie Zjazdu przedstawiono sprawozdania z działalności wydziałów Polskiej Centrali Wojskowej (Wydziały: Ogólny, Wydzielania [żołnierzy polskich z jednostek rosyjskich], kulturalno-oświatowy i finansowy). Wynikało z nich, że tworzenie jednostek było znacznie utrudnione przez nastawienie władz rosyjskich, które niechętnie zwalniały polskich żołnierzy. Ze sprawozdania chorążego Bobrowskiego wynikało, że prace nad wydzielaniem Polaków z armii rosyjskiej „nie posuwają się naprzód, a właściwie poza uzyskaniem nic nie znaczących i nie wiążących obietnic nic nie zrobiono”. Tymczasem na Kaukazie istniały liczne skupiska wojskowych Polaków, chętnych do wstąpienia do polskich formacji wojskowych. Ze sprawozdania przedstawionego na Zjeździe wynikało, że na terenie Kaukazu istniało siedemnaście oddziałów (organizacji) regionalnych, liczących łącznie około 4500-5000 członków. Ponadto na Kaukazie przebywały znaczne ilości jeńców polskich, których próbowano objąć opieką ze strony polskich organizacji. W tej kwestii również organizacje polskie spotykały się ze znacznymi utrudnieniami ze strony władz rosyjskich. Kiedy jedna z bardziej aktywnych organizacji polskich w Baku zwróciła się do władz o wydanie zgody dla polskiej delegacji, aby mogła odwiedzić obóz, w którym przebywali Polacy odpowiedziano im, że „wobec tego, że polacy [!] po drugiej stronie walczą przeciwko Rosji władze nie mogą zgodzić się na jakikolwiek kontakt z jeńcami polskimi”. Bez wątplenia najważniejszą decyzją Zjazdu było postanowienie o tworzeniu polskich formacji wojskowych na Kaukazie. Jak wynikało z dyskusji kluczowym argumentem było stworzenie i uzbrojenie polskich jednostek, które później mogłyby o wiele łatwiej zostać zdemobilizowane i wyruszyć z bronią (!) do Polski⁴⁰. Jednoznacznie należy stwierdzić, że po zjeździe grudniowym droga do tworzenia polskich formacji wojskowych była otwarta – przynajmniej dla organizacji reprezentujących Polaków na Kaukazie. Pozostawało jedynie przekonać do tego miejscowe władze.

³⁸ *Krótki zarys dziejów polskich formacji wojskowych na Wschodzie ...*, op. cit., s. 93.

³⁹ Por. Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

⁴⁰ РГВА, Польские националистические и военно-диверсионные организации, sygn. 482k-5-1200, Protokoły Zjazdu 12 I 13 grudnia 1917 roku.

Warto też zaznaczyć, że z dokumentów odnalezionych w gruzińskich archiwach wynika, że wśród tych, którzy zostali zaproszeni, ale nie wysłali przedstawiciela, był Polski Związek Narodowy, a także przedstawiciele innych ugrupowań politycznych - Gruzkańskich Socjaldemokratów, Wojskowy Związek Gruzynów, Łotewski Związek Regionalny itp.)⁴¹. Z kolei z polskich dokumentów wynika, że na drugim dniu zjazdu byli obecni przedstawiciele narodów muzułmańskich, Gruzynów i Ormian, którzy przemawiali na Zjeździe. Obecni byli również konsul francuski i przedstawiciele organizacji amerykańskiej⁴².

Współpraca z Wojskową Radą Narodowościową

W procesie tworzenia polskich oddziałów wojskowych na Kaukazie kluczową rolę odegrały miejscowe władze i utworzone przez nie specjalne ciała, które zajmowały się tworzeniem formacji narodowościowych. Temat ten był dotychczas zupełnie pomijany przez badaczy z racji braku dostępu do źródeł. Okazuje się, że to właśnie pomiędzy tymi instytucjami a Polską Radą Okręgową toczyły się najważniejsze dyskusje w sprawie tworzenia polskich oddziałów.

W czasie, kiedy trwały ostatnie przygotowania do Zjazdu, a następnie jego obrady miejscowe władze podjęły dalsze kroki w kierunku tworzenia jednostek wojskowych składających się z poszczególnych narodowości. 14 grudnia Komisarjat Zakaukaski podjął decyzję o utworzeniu Wojskowej Rady Narodowościowej (Международно-национальный Военный Совет), która miała zarządzać formowaniem narodowych jednostek wojskowych. Komisarz ds. wojskowych i morskich D. Donskoj wyznaczył pierwsze posiedzenie Wojskowej Rady Narodowościowej na 16 grudnia o godz. 19:00.⁴³ Kilka dni później, 18 grudnia 1917 r. Komisarjat Zakaukaski przyjął dekret w sprawie nowych warunków służby na Froncie Kaukaskim i wprowadzał istnienie jednostek narodowościowych (w tym polskich), a także ustalał, że wewnętrzne zasady funkcjonowania tych jednostek będą ustanowione przez istniejące organizacje narodowościowe i wojskowe⁴⁴. Komitet Wykonawczy Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie przydzielił dwóch delegatów do udziału w pracach Wojskowej Rady Narodowościowej. Byli to doktor Władysław Jarecki i chorąży Ignacy Bobrowski⁴⁵. W Gruzkańskim Archiwum Historycznym zachował certyfikat dr Jareckiego wydany przez Komitet Wykonawczy⁴⁶.

Jak już wspomniano, Wojskowa Rada Narodowościowa miała rozwiązywać wszystkie kwestie związane z tworzeniem narodowych jednostek wojskowych. Ponieważ Polacy również chcieli tworzyć własne jednostki narodowe, ich praca w Wojskowej Radzie Narodowościowej była obowiązkowa i konieczna.

⁴¹ CAHG, zespół 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 20.

⁴² ПГВА, Польские националистические и военно-диверсионные организации, sygn. 482k-5-1200, Protokoły Zjazdu 12 I 13 grudnia 1917 roku.

⁴³ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 22, strona 8.

⁴⁴ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 5, strona 1.

⁴⁵ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 17.

⁴⁶ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 14.

21 grudnia 1917 r. odbyło się pierwsze posiedzenie Wojskowej Rady Narodowościowej, na którym przyjęto dekret określający funkcje, prawa i regulamin Rady. Na tym spotkaniu był obecny przedstawiciel Komitetu Narodowego Polskiego, Wirtikowski.⁴⁷

22 grudnia 1917 r. Zakaukaski Komisariat zatwierdził utworzenie Wojskowej Rady Narodowościowej. Rada była organem zarządzającym formowaniem, organizacją i zaopatrzeniem narodowych jednostek wojskowych. Rada składała się z przedstawicieli Rad Narodowych, Dowództwa Frontu Kaukaskiego, Zjednoczonego Centrum Prowincjonalnego i Rady Prowincjonalnej. Przedstawiciele rad narodowych byli delegowani zgodnie z następującą zasadą: przedstawiciele narodowości, która utworzyła jednostkę wojskową mniejszą niż dywizja, mieli jednego delegata, przedstawiciele narodowości, które utworzyły dywizję i większe jednostki - dwóch delegatów, a przedstawiciele narodowości, które utworzyły korpus - trzech delegatów. Powyżej korpusu znajdował się pełny korpus, który dawał jeszcze jednego delegata. Dowództwa Frontu Kaukaskiego, Zjednoczonego Centrum Prowincjonalnego i Rady Prowincjonalnej miały po jednym delegacie.⁴⁸

Przedstawiciele polskich organizacji brali aktywny udział w pracach Rady. Dr Jarecki był członkiem Prezydium, a 18 stycznia 1918 r. został wybrany przewodniczącym Komisji Sanitarnej.⁴⁹ W dokumentach zachował się adres domowy dr Jareckiego - 164 Michajłowskijskij Prospekt, numer telefonu 5-30.⁵⁰ Inny przedstawiciel Polskiej Rady Wykonawczej chorąży Ignacy Bobrowski był członkiem Komisji Dyslokacji.⁵¹ Na posiedzeniach Wojskowej Rady Narodowościowej w dniach 25 i 27 grudnia Polaków reprezentowali: Jarecki i Bobrowski.⁵² W dniu 29 grudnia 1917 r. generał-major Lebiedziński, tymczasowo pełniący obowiązki głównodowodzącego Frontu Kaukaskiego, wydał rozkaz № 928, o formowaniu narodowych korpusów, które składały się z najliczniejszych narodowości i mniejszych formacji, które planowano utworzyć z mniej licznych narodowości, w tym z Polaków: - «... Для занятия обороны, впредь до заключения мира, фронта армии назначаю вновь формируемые корпуса: Армянский, Грузинский, Мусульманский, Русский и Украинский и другие части: Ассирийская, Греческая, Осетинская, Польская по особым моим боевым указаниям, которые дать немедленно штабу фронта».⁵³ Rozkaz ten po raz kolejny potwierdzał, że formowanie polskiej narodowej jednostki wojskowej było w toku.

30 grudnia 1917 r. odbyło się posiedzenie Wojskowej Rady Narodowościowej, na którym zostały poruszone bardzo istotne kwestie dotyczące Polaków przebywających na Kaukazie. Spotkaniu przewodniczył Noe Ramiszwili.⁵⁴ Rozpatrywano pro-

⁴⁷ САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 2, strona 25 (nie udało się ustalić polskiego brzmienia tej osoby).

⁴⁸ САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 18, strona 20.

⁴⁹ САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 2, strona 28.

⁵⁰ САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 2, strona 71.

⁵¹ САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 14, strona 232.

⁵² САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 4, strona 15; зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 2, strona 1.

⁵³ САГГ, зespól 1968, инвентарз 1, тeczka 5, s. 2

⁵⁴ Noe Ramiszwili (1881-1930), jeden z przywódców Socjaldemokratycznej Partii Gruzji, poseł do

jekty dekretów o poborze do jednostek narodowych. Poborem mieli zostali objęci: 1. Służący i poborowi wojskowi w wieku 32 lat i młodszy. 2. Młodzi mężczyźni w wieku 19 lat. Przyjęciu dekretów sprzeciwił się przedstawiciel Dowództwa Frontu Kaukaskiego generał-major Lewandowski. Stwierdził on, że do utrzymania frontu wystarczy 8 pułków i nie ma potrzeby przeprowadzenia mobilizacji w celu ich formowania. Głos zabrał również dr Jarecki, który zauważył, że polscy uchodźcy z terenu Królestwa Polskiego nie powinni być objęci mobilizacją, ponieważ nie są mieszkańcami Kaukazu i obywatelami (poddanymi) innego państwa. Pomimo iż Rada zatwierdziła obydwa dekrety to jednocześnie zgodziła się, że status Polaków jest wyjątkowy, ale stwierdziła, że nie jest kompetentna, aby wypowiadać się w tej sprawie, gdyż ma ona charakter ogólnopaństwowy i zwróciła się do Polskiej Rady Okręgowej o przedstawienie na ten temat osobnego opracowania⁵⁵.

Dr Jarecki poruszył kwestię bardzo ważną dla Polaków i bardzo wrażliwą dla władz lokalnych. Tak, Polacy chcieli tworzyć swoje narodowe jednostki wojskowe, ale nie po to, by brać udział w walkach na Kaukazie, ale by wrócić do Polski. Nie mieli żadnego interesu ani ochoty walczyć na Kaukazie. Zwłaszcza cywile polskiego pochodzenia, którzy znaleźli się na Kaukazie po zajęciu ziem polskich przez wojska niemieckie w 1915 roku. Dla Polaków istotna była również kwestia uniknięcia walk bratobójczych, ponieważ z racji rozbiorów Polacy w tej wojnie walczyli po obu stronach frontu. Wojskowa Rada Narodowościowa zgodziła się ze sformulowaniem dr. Jareckiego, że pozycja Polaków „jako cudzoziemców jest wyjątkowa”. Ale jest też oczywiste, że Wojskowa Rada Narodowościowa nie mogła rozwiązać tak złożonej kwestii, która zresztą wykraczała poza jej kompetencje. Naturalnie, rozwiązanie tej kwestii zostało odłożone.

Tymczasem zostały podjęte konkretne decyzje dotyczące formowania polskich jednostek. 3 stycznia 1918 pełniący obowiązki szefa sztabu Kaukaskiego Okręgu Wojskowego generał-major Michaił Kalnicki⁵⁶ wydał rozkaz № 4037, w którym podał, że „polonizowany” będzie 5 pułk piechoty granicznej, który w tym celu miał przejąć majątek rozformowanego 220 zapasowego pułku piechoty i zapasowy batalion, który miał powstać na bazie jednego z batalionów 279 pułku piechoty. Ponadto paragraf 4 rozkazu stanowił, że etaty tych jednostek mają być oparte o etaty zatwierdzone 16 sierpnia 1915 roku⁵⁷. Rozkaz precyzował, na bazie jakich jednostek miały być formowane polskie oddziały. Paragraf 19. w zasadzie powtarzał rozkaz Naczelnego Wodza generalnego Lewandowskiego z 25 listopada o przekazaniu Polakom 5. pułku granicznego. Jednak w uzupełnieniu stwierdza się, że cały majątek etatowy i nieetatowy, uzbrojenie, transport, konie i zapasy 220 Pułku Rezerwowego przechodzą na własność polskiej jednostki.

Sejmu Zakaukaskiego. Pierwszy premier Republiki Gruzjińskiej (26.05.1918-24.07.1918). Następnie stały minister spraw wewnętrznych. W tym samym czasie był tymczasowym ministrem edukacji i ministrem wojny. Od 1921 r. na emigracji we Francji. Zabity w Paryżu przez agenta WCzK.

⁵⁵ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczkę 2, strona 22-24.

⁵⁶ Michaił Kalnicki (1870-1961), rosyjski wojskowy, generał-major. W czasie I w. św. na froncie kaukaskim. Był dowódcą pułku, szefem sztabu korpusu, dowódcą dywizji. W latach 1918-1919 w armii ochotniczej generała Denikina. Od 1920 r. na emigracji w Serbii i Francji.

⁵⁷ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczkę 5, strona 8-9.

Tego samego dnia, 3 stycznia 1918 r., odbyło się posiedzenie Prezydium Wojskowej Rady Narodowościowej, na którym dr Jarecki prosił o zgodę na sformowanie w Tyflisie polskiego batalionu etapowego i przekazanie mu broni, a także przypomniał, że do tej pory nie przekazano obiecanych wcześniej funduszy Polskiej Radzie Okręgowej. Wojskowa Rada Narodowościowa odpowiedziała odmownie na pierwszy wniosek z powodu zbyt dużej ilości wojska w Tyflisie, co nie pozwalało na tworzenie nowych jednostek przed rozładowaniem miasta. W sprawie wydania broni Rada była gotowa poprzeć wniosek Jareckiego, ale biorąc pod uwagę, że z racji małej ilości broni powinna ona być wydzielana po równo wszystkim formacjom narodowym to kwestię tę postanowiono omówić na zebraniu plenarnym Rady. W sprawie kwestii finansowych prezydium Rady postanowiło przygotować budżet dla organizacji narodowościowych i przedłożyć go do decyzji na kolejnym spotkaniu⁵⁸.

Henryk Bagiński pisze, za relacją, która została spisana w kwietniu 1921 roku na zjeździe byłych oficerów i żołnierzy polskich formacji wschodnich⁵⁹, że Wojskowa Rada Narodowościowa sprzeciwiła się koncentracji polskich dywizji w Tbilisi i zezwoliła na nią dopiero pod wpływem Brytyjczyków i Francuzów, którzy chcieli, aby garnizon w Tbilisi składał się z żołnierzy różnych narodowości.⁶⁰ W tym czasie ani Brytyjczycy, ani Francuzi nie mogli wpływać na decyzje Wojskowej Rady Narodowościowej. Henryk Bagiński popełnia więc w tej kwestii błąd.

Sprawa batalionu etapowego, o którym mówił Jarecki nie została zamknięta. Z polskich dokumentów wynika, że w jeszcze w grudniu 1917 roku sformowano kompanię etapową w Tyflisie⁶¹. Z kolei w archiwach gruzińskich zachował się niedatowany dokument, w którym mowa o polskiej kompanii etapowej: «Военно-морскому комиссару. Международнациональный Военный Совет просит вас в срочном порядке удовлетворить ходатайство Исполнительного Комитета Польских Военных Организации и выдать обмундирование и снаряжение на солдат I-й Польской Этапной роты. Согласно прилагаемого при семь арматурного списка»⁶². Niestety załączona lista nie zachowała się.

Oprócz zagadnień związanych z formowaniem polskich jednostek wojskowych, przedstawiciele polskich organizacji na Kaukazie interweniowali u miejscowych władz w sprawie uchodźców polskich. Można przypuszczać, że działania te były częściowo pochodną krytyki z jaką spotkały się nieśmiałe i bardzo ograniczone inicjatywy Polskiej Rady Okręgowej na zjeździe w grudniu 1917 roku. Delegaci domagali się znacznie bardziej energicznej postawy i udzielenia pomocy polskim jeńcom⁶³. Działania takie podjęto już na początku stycznia 1918 roku. Komitet Wykonawczy Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie poruszył tę kwestię w piśmie z 7

⁵⁸ САГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczką 1, strona 4.

⁵⁹ *Krótki zarys dziejów polskich formacji wojskowych na Wschodzie*, op. cit., s. 97.

⁶⁰ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 415.

⁶¹ Por. Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

⁶² САГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczką 21, strona 9.

⁶³ РГВА, Польские националистические и военно-диверсионные организации, sygn. 482k-5-1200, Protokoły Zjazdu 12 I 13 grudnia 1917 roku.

stycznia 1918 r. skierowanym do Wojskowej Rady Narodowościowej przy Komisarzu ds. wojskowych i morskich Komisarjatu Zakaukaskiego. W tym piśmie domagał się, aby Polacy, którzy znaleźli się na Kaukazie jako „bieżeńcy” (wygnańcy) nie byli objęci mobilizacją. Wniosek został pozytywnie rozpatrzony przez Radę, a na dokumencie znajduje się zapis ołówkiem - „Wykonano” i podpis dwoma nieczytelnymi literami⁶⁴.

List ten porusza praktycznie tę samą kwestię, którą dr Jarecki poruszył na posiedzeniu Wojskowej Rady Narodowościowej 30 grudnia 1917 r. w sprawie uchodźców z Polski. Uchwała „Wykonano” oznacza, że sprawa została załatwiona zgodnie z wnioskiem Komitetu Wykonawczego Rady Okręgu Polskiego na Kaukazie tzn. polscy uchodźcy byli zwolnieni z mobilizacji. Dyskusje o konkretnych działaniach mających na celu stworzenie polskich oddziałów nadal były prowadzone z Wojskową Radą Narodowościową. 7 stycznia 1918 roku Wydział Formowania Jednostek Komitetu Wykonawczego Polskiej Organizacji Wojskowej na Kaukazie wysłał kolejne pismo (odręczne) №45 do Wojskowej Rady Narodowościowej przy Komisarjacie Zakaukaskim. Prosił w nim o wyznaczenie dla formowania polskiej dywizji jednego ze sztabów dywizji, które znajdowały się na terenie Tyflisu. Ponadto z racji utrudnień w komunikacji z Baku, gdzie również gromadzili się żołnierze Polacy, proszono aby jeden z batalionów formującej się polskiej dywizji został umieszczony w Tyflisie. Przypominano, że już 10 grudnia 1917 roku została podjęta pozytywna decyzja w tej sprawie, a żołnierzom przydzielono budynek 2 męskiego gimnazjum w Tyflisie. Według danych zamieszczonych w piśmie znajdować się tam miało już około dwustu żołnierzy Polaków, którzy nie posiadali broni palnej⁶⁵.

Proces formowania jednostek narodowych napotykał na poważne trudności. Brakowało broni, środków materialnych, czasu itp. Sytuacja była niespokojna. Część jednostek frontu kaukaskiego samowolnie opuszczała swoje pozycje, niektórzy żołnierze chcieli przedrzeć się na Kaukaz Północny z bronią w ręku. A inni, ulegając bolszewickiej agitacji, chcieli zająć Tbilisi i ustanowić władzę sowiecką na Kaukazie Południowym. Na przykład generał-lejtnant Ilia Odiszelidze, dowódca armii kaukaskiej⁶⁶ w dniu 2 stycznia poinformował, że dezintegracja 2 i 5 Korpusu Armii jest „jest w toku”⁶⁷. A 7 stycznia napisał do Głównodowodzącego Frontem i Przewodniczącego Zakaukaskiego Komisarjatu, że bolszewicki pułk artylerii twierdzy Erzerum zdobył 8 dział górskich, 48 dział polowych, pociski, 4 karabiny maszynowe, 200 koni w Erzerum i Sarikamish i postanowił pomaszerować do Tbilisi.⁶⁸

⁶⁴ CHAG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 6, s. 78.

⁶⁵ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 25.

⁶⁶ Ilia Odiszelidze (1865-1925), generał-lejtnant. W czasie I wojny światowej był szefem sztabu 1. armii. W 1917 r. był na zmianę dowódcą 1, 3 i od 02.10.1917 r. Armii Kaukaskiej. W kwietniu 1917 r. wiceminister wojny Zakaukaskiej Republiki Demokratycznej. W latach 1918-1921 zastępca ministra wojny Gruzińskiej Republiki Demokratycznej, przewodniczący rady wojskowej, doradca wojskowy gruzińskiej delegacji na konferencji paryskiej, członek gruzińsko-azerbejdżańskiej rady wojskowej, głównodowodzący wojsk gruzińskich, doradca przewodniczącego rządu. Od 1921 r. na wygnaniu w Konstancynopolu.

⁶⁷ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 9, strona 102.

⁶⁸ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 6, strona 52.

W tej sytuacji należało pilnie: po pierwsze - zająć pozycje na froncie opuszczonych jednostek armii kaukaskiej; po drugie - rozbroić zbuntowane jednostki, ponieważ stanowiły one zagrożenie dla lokalnych władz i mieszkańców. W pierwszej kolejności problemy te musiały rozwiązać gruzińskie, ormiańskie i muzułmańskie jednostki narodowe (uczestniczyły one jedynie w rozbijaniu eszelonów i z oczywistych względów nie brały udziału w zajmowaniu pozycji przeciwko 3 Armii Tureckiej). Dlatego problemy dotyczące tych jednostek narodowych były rozwiązywane w pierwszej kolejności, a następnie innych jednostek narodowych. Był to jeden z głównych powodów powolnego formowania polskich jednostek i faktu, że Polacy po kilka razy musieli domagać się, aby podjęto konkretne działania dla tworzenia polskich jednostek.

Mobilizacja przebiegała z dużymi oporami. Przy Polskiej Centrali Wojskowej utworzono Wydział Mobilizacyjny, którym kierowali generałowie Bleszyński i Kuczewski. Wydział ten opracował odezwy do Polaków służących w armii rosyjskiej, aby ich zachęcić do porzucania oddziałów rosyjskich. Z relacji polskich uczestników tych wydarzeń wynika, że starania te nie przyniosły oczekiwanych wyników:

Wysiłki te nie dały wyników pomyślnych, z jednej strony energicznie przeciwdziałali im żołnierze rosyjscy, którzy kupą dążyli do kraju, każdego odłączającego się mając za zdrajcę, i zatrzymując go przemocą, z drugiej strony sami żołnierze polscy, o władnięci żywiołowym pragnieniem powrotu do kraju i niechęcią do koszar i subordynacji wojskowej poszli naprzód, nie zważając na odezwy Centrali Wojskowej, chcącej zatrzymać ich na tych oddalonych kresach. Toteż w miejscach skupienia się żołnierzy polaków [!] w Tyflisie, Baku i Batumie nie było nigdy przeludnienia, zjawiały się zaledwie setki, które za lada okazją i namową przerzedzały się, nowi przybysze zapełniali luki. Ilościowo w żadnej z powyższych miejscowości nie zebrało się więcej ponad 500 żołnierzy⁶⁹.

Istniał jeszcze jeden problem uniemożliwiający tworzenie narodowych jednostek wojskowych. Na Kaukazie wciąż działały pewne struktury wojskowe byłego Imperium Rosyjskiego. Wszystkie one wydawały rozkazy i dyrektywy, które wzajemnie się powielały i utrudniały centralizację administracji wojskowej na Kaukazie. Strukturami tymi były: Kaukaski Okręg Wojskowy, Dowództwo Frontu Kaukaskiego i Dowództwo Armii Kaukaskiej⁷⁰.

W protokole z posiedzenia Prezydium Wojskowej Rady Narodowościowej z dnia 7 stycznia zanotowano, że Prezydium wyraziło zgodę na utworzenie sztabu polskiej dywizji w Tyflisie przy sztabie batalionu etapowego i zadecydowano, że sztab frontu zadecyduje który majątek jednej z rozformowanych dywizji zostanie przekazany żołnierzom - Polakom. Podobną decyzja miała być podjęta

⁶⁹ *Krótki zarys dziejów polskich formacji wojskowych na Wschodzie...*, s. 94-95.

⁷⁰ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 5, strona 8-9; CAHG, zespół 1818, inwentarz 1, teczka 18, strona 40; *Документы и материалы по внешней политике закавказия и Грузии*, Тифлис 1919, с. 49-50.

w sprawie pomieszczenia dla tego sztabu. Natomiast w sprawie utworzenia polskiego batalionu w decyzję odsunięto aż do wycofania wojsk z Tyflisu.^{71,72}

W rozkazie szefa sztabu Kaukaskiego Okręgu Wojskowego generał-majora Kalnickiego z 3 stycznia nie było mowy o sztabie polskiej dywizji i zapewne dlatego kwestia ta była specjalnie omawiana na posiedzeniu Wojskowej Rady Narodowościowej. Na posiedzeniu Rada poparła wniosek polskich organizacji, a Noe Ramiszwili, jako przewodniczący Rady, wysłał tego samego dnia list nr 42 do kwatery głównej Frontu Kaukaskiego, w którym pisał: «Международный Военный Совет просит немедленно назначить для полонизации один штаб дивизии»⁷³.

Kolejnym ważnym etapem w procesie tworzenia polskich jednostek była kwestia środków finansowych, które miały być wydzielone na pokrycie prac organizacyjnych. Komitet Wykonawczy Polskiej Rady Okręgowej zwracał się w tej sprawie wielokrotnie do miejscowych władz. W protokole posiedzenia Prezydium Wojskowej Rady Narodowościowej z dnia 11 stycznia zapisano: «Слушали: Заявление Исполнительного Комитета Польского Округного Совета о выдаче совету 5000 рублей на канцелярские расходы по организации войсковой части. Постановили: считать разрешение вопроса в компетенции Совета и дело доложить в ближайшем его заседании»⁷⁴. Jednym z większych problemów w funkcjonowaniu polskich struktur wojskowych były kłopoty finansowe. Zgodnie z wnioskami, które pojawiły się w trakcie dyskusji nad tworzeniem polskich jednostek wojskowych na Zjeździe w grudniu 1917 roku⁷⁵ Polacy kilkakrotnie podnosili kwestię przekazania sumy 5000 rubli. Taka sama kwota była przeznaczona również dla innych rad narodowych, a Wojskowa Rada Narodowościowa domagała się od Komisariatu Zakaukaskiego 55000 rubli (dla 11 rad narodowych), jednak bezskutecznie. Trudna sytuacja finansowa i gospodarcza na Kaukazie Południowym nie pozwalała na szybkie rozwiązanie tej kwestii.

Problemy poruszone w piśmie Komitetu Wykonawczego były omówione na posiedzeniu Wojskowej Rady Narodowościowej 12 stycznia 1918 roku, na którym rozstrzygnięto dwie kwestie dotyczące polskiej dywizji. Przede wszystkim postanowiono przekazać polskim wojskowym sztab 66 dywizji w Tyflisie, a także utworzyć w Tyflisie jeden batalion, który będzie należał do polskiej dywizji⁷⁶. Telegram mówi, że obie kwestie zostały rozwiązane pozytywnie. I rzeczywiście, Wydział Krajowy Kwatery Głównej Naczelnego Dowódcy Frontu Kaukaskiego w piśmie z 13 stycznia 1918 r. do Wojskowej Rady Narodowościowej wyraził zgodę na przekazanie majątku sztabu 66 dywizji piechoty oraz 1 samodzielnej sotni granicznej i jednej kompanii artylerii fortecznej. Odmówiono natomiast przekazania 221 zapasowego pułku piecho-

⁷¹ Rozładowanie Tyflisu” oznaczało, że w mieście znajdowało się zbyt wiele różnych jednostek wojskowych i konieczne było ich usunięcie z miasta.

⁷² САHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 1, strona 9.

⁷³ САHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 6, strona 57.

⁷⁴ САHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 1, strona 13.

⁷⁵ РГВА, Польские националистические и военно-диверсионные организации, sygn. 482k-5-1200, Protokoły Zjazdu 12 I 13 grudnia 1917 roku.

⁷⁶ САHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 13, strona 8.

ty, ponieważ został on już wcześniej przekazany oddziałom gruzińskim»⁷⁷. W tym samym czasie w Batumi formowano rotę artylerii polskiej, która miała stacjonować w koszarach 6. kompanii artylerii fortecznej Michajłowskiego.⁷⁸ Twierdza św. Michała była jednym z fortów broniących portu Batumi.

Dywizja czy brygada?

Można powiedzieć, że do połowy stycznia 1918 r. wszystkie formalności związane z tworzeniem polskich narodowych jednostek wojskowych zostały załatwione. Majątek 66 Dywizji Piechoty został przydzielony do sztabu polskiej dywizji. 5 Pułk Piechoty granicznej miał zostać spolonizowany, a mienie 220 Rezerwowego Pułku Piechoty zostało mu przekazane. Polacy otrzymali również majątek jednego batalionu 279 pułku rezerwowego. Na siedzibę główną przeznaczono pomieszczenia 2. gimnazjum męskiego w Tyflisie Tymczasem pismo generała Lewandowskiego z 13 stycznia skierowane do komisarza ds. wojskowych i morskich (którego kopia została wysłana do Wojskowej Rady Narodowościowej) sprawia wrażenie dysonansu w kwestii formowania jednostek narodowych. Dowództwo Frontu Kaukaskiego wyliczając powstałe formacje narodowe wyrażało obawę, że po utworzeniu licznych jednostek narodowych znacznie zwiększy się ilość wojsk przebywających na Kaukazie, co okaże się zbyt dużym ciężarem do udźwignięcia dla miejscowych władz i mieszkańców tego regionu. Z tego względu dowództwo Frontu Kaukaskiego opowiadało się za wstrzymaniem wydawania zgód na tworzenie nowych jednostek narodowych»⁷⁹.

Pomimo tego, że dokument ten mówi o utworzeniu przez Polaków korpusu, w rzeczywistości utworzono tylko dywizję. Potwierdza to wiele innych dokumentów z gruzińskiego archiwum. Pierwszym dowódcą tworzonej polskiej dywizji miał zostać pułkownik Michał Zembrzusi, ale z powodu odniesionych ran nie objął dowództwa, a na jego miejsce wyznaczono pułkownika Aleksandra Mrozińskiego⁸⁰. Później pełniącym czasowo obowiązki dowódcy brygady na początku lutego (9 lutego) 1918 roku został pułkownik Romuald Makarewicz⁸¹.

W rzeczywistości utworzono cztery korpusy: gruziński, ormiański, muzułmański i rosyjski. Wszystkie inne narodowości (Polacy, Ukraińcy, Elinowie, Asyryjczycy, Estończycy, Litwini, Łotysze, Osetyjczycy, Lezgini, Niemcy mieszkający w Gruzji itp.) utworzyły mniejsze jednostki - dywizję (np. Polacy) i kompanię (np. Litwini). Tak więc informacja o utworzeniu ośmiu nowych korpusów nie odpowiadała rzeczywistości. Podobnie jak informacja, że na froncie znajdowało się siedem korpusów. W rzeczywistości na froncie nie było nawet połowy z tych siedmiu korpu-

⁷⁷ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 14, strona 55.

⁷⁸ Z. Lech, op. cit. s. 174; Z. G. Kowalski, op. cit., s. 160.

⁷⁹ CAHG, zespół 1818, inwentarz 1, teczka 18, strona 40.

⁸⁰ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 414, Z. G. Kowalski, op. cit., s. 160.

⁸¹ Por. Rozkaz Polskiej Centrali Wojskowej na Kaukazie, 9 lutego 1918, [w:] Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

sów. Problem dostarczania nowych jednostek narodowych istniał. Niemożliwe było jednak zaprzestanie tworzenia jednostek narodowych. Tak zwane zawieszenie broni podpisane 5 grudnia 1917 r. w Erzincanie przez dowódcę Frontu Kaukaskiego, generała piechoty M. A. Przewalskiego i dowódcę 3 Armii Tureckiej Wehiba-Paszę nadal obowiązywało 13 stycznia⁸². Nie było gwarancji, że Turcy nie naruszą tego porozumienia (do czego ostatecznie doszło 31 stycznia), a w takim przypadku miejscowa ludność, uzbrojona i zjednoczona w milicję, jak sugerowali autorzy listu, nie byłaby w stanie przeciwstawić się wrogowi. Pomimo tego listu, formowanie jednostek narodowych było kontynuowane.

Stopniowo pojawiały się nowe problemy. Jednym z nich była kwestia pomieszczeń dla tworzących się polskich struktur wojskowych. 17 stycznia 1918 roku Wydział Gospodarczy Komitetu Wykonawczego Polskich Organizacji Wojskowych na Kaukazie wysłał pismo №127 do Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie przydzielenia dodatkowych miejsc w Gimnazjum Szlacheckim w Tyflisie dla formującego się w Tyflisie polskiego batalionu i sztabu dywizji. W piśmie wyjaśniano, że w budynku 2 męskiego gimnazjum zostało zajęte przez Komitet Wykonawczy Związku Wojskowych Polaków i inne instytucje wojskowe. Z dekretacji zamieszczonych na dokumencie można wnioskować, że wniosek ten został rozpatrzony pozytywnie⁸³.

Interesujące jest to, że „teren Gimnazjum Szlacheckiego (Infirmerii św. Niny) w Wace” jest obecnie pierwszym budynkiem Państwowego Uniwersytetu w Tbilisi. W styczniu 1918 r., oprócz Gimnazjum Szlacheckiego, w budynku tym mieściły się także inne instytucje: szpital wojskowy (od 1915 r.), muzeum Stowarzyszenie na rzecz rozpowszechniania umiejętności czytania i pisania wśród Gruzinów, Gruzińskie Towarzystwo Etnograficzne i Historyczne. 26 stycznia 1918 r. otwarto Uniwersytet w Tbilisi, który zajmował zaledwie kilka pomieszczeń w budynku Gimnazjum Szlacheckiego. W liście jest mowa o „pomieszczeniach”, ale w rzeczywistości Polacy prawdopodobnie zażądali nie całej siedziby, a jedynie jej części, kilku pokoi. Biorąc pod uwagę dekretacje zamieszczone na dokumencie, można przypuszczać, że prośba Komitetu Wykonawczego Polskich Organizacji Wojskowych na Kaukazie została spełniona. Ale czy kwatera główna polskiej dywizji rzeczywiście mieściła się w budynku Gimnazjum Szlacheckiego, trudno powiedzieć. Badane przez nas dokumenty nic na ten temat nie mówią.

Należy podkreślić, że we wszystkich dotychczas zbadanych przez nas dokumentach, które zostały odnalezione w gruzińskich archiwach jest mowa o formowaniu polskiej dywizji, podkreślamy raz jeszcze - dywizji. Tymczasem polscy autorzy zgodnie piszą o polskiej brygadzie na Kaukazie⁸⁴.

⁸² Mehmet Wehib Pasza (1877-1940), turecki wojskowy, od 1916 r. dowódca 3 Armii działającej przeciwko rosyjskiej Armii Kaukaskiej. W latach 1935-1936 brał udział w wojnie włosko-etiopskiej.

⁸³ CAHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 26.

⁸⁴ Zofia Lech, *Kaukaska brygada wojsk polskich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 3. s. Warszawa 1988 r. cr. 171-175; Zdzisław G. Kowalski, *Polska Oddzielna brygada na Kaukazie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” Warszawa. 1995 r. 153-162; H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921, s. 411-416.

Pojawia się tu ciekawe pytanie: czy powstała polska dywizja czy brygada? Odpowiemy na to pytanie poniżej.

W ramach Wojskowej Rady Narodowościowej utworzono kilka komisji: dyslokacyjną, porządkową, zbrojeniową, ds. podziału mienia, techniczną, sanitarną, ekonomiczną i ds. formowania nowych jednostek. Jedną z najważniejszych była komisja ds. dyslokacji, na czele której stanął podpułkownik Gotiwcew. 29 stycznia odbyło się posiedzenie tej komisji. Polaków reprezentował żołnierz Czerniec. W trakcie posiedzenia omawiano między innymi sprawę polskich oddziałów, a w protokole z posiedzenia opisano szczegółowo stan formowania polskich oddziałów na Kaukazie:

Слушали: 1) Доклад Председателя о задачах Комиссии в связи с постановлением по разгрузке Тифлиса и о расквартировании войск по Закавказью. Предложено оставить в Тифлис: Польская дивизия, Штаб дивизии. Караульная рота до 300 человек. Назначен пункт – Баку, но связи нет. Заверение «большого иметь не будет». Рота сформирована и уже несёт караульную службу (казначейство). Революционный штаб – признают нужным оставить центр, где есть много поляков. Оставить штаб дивизии с придачей ему команды не более пятисот человек в число коих войдёт и караульная рота. Письменно национальный польский совет просит оставить батальён. Представители сняли просьбу. Просьба поляков отвести для формирования одного польского батальона Батум. Принято. Формируются национальные части. Польская: I полк, I отдельный взвод горной артиллерии⁸⁵.

Prace związane z tworzeniem polskich struktur i oddziałów były kontynuowane. 6 lutego 1918 r. Wojskowa Rada Narodowościowa otrzymała projekt etatów Komitetu Wykonawczego Polskiej Organizacji Wojskowej z wyszczególnieniem ilości urzędników i z prośbą o zatwierdzenie „w możliwie najkrótszym czasie”⁸⁶. Tymczasem doszło do zmian w strukturach, które nadzorowały tworzenie się jednostek narodowych w armii. 20 lutego 1918 r. Sejm Zakaukaski wybrał komisję wojskową. Noe Żordania⁸⁷ został wybrany na przewodniczącego komisji.⁸⁸ Tego samego dnia przewodniczący Wojskowej Rady Narodowościowej Noe Ramiszwili wysłał do komisarza ds. wojskowych i morskich list, w którym informował, że Wojskowa Rada Narodowościowa została rozwiązana: «В виду созыва Закавказского Сейма и избрания последним комиссии Государственной обороны с 20 сего Февраля Междунациональный Военный Совет расформирован. Дела и имущество Совета будут сданы соответствующим учреждениям по вашему указанию»⁸⁹.

⁸⁵ САГК, зespól 1968, inwentarz 1, teczka 2, strona 8-10.

⁸⁶ САГК, зespól 1968, inwentarz 1, teczka 14, strona 131.

⁸⁷ Noe Żordania (1868-1953), gruziński polityk, deputowany do Pierwszej Dumi Państwowej. Przewodniczący frakcji socjaldemokratycznej. Przewodniczący Rady Narodowej wybrany w listopadzie 1917 r. na kongresie narodowym w Tbilisi. Od 24.07.1918 r. przewodniczący rządu Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej. Od 1921 r. na emigracji we Francji.

⁸⁸ САГК, зespól 1819, inwentarz 3, teczka 148, strona 3.

⁸⁹ САГК, зespól 1968, inwentarz 1, teczka 2, strona 77.

Znana jest tożsamość tych Polaków, którzy aktywnie uczestniczyli w pracach organizacji polskich. Centralną rolę odgrywał dr Władysław Jarecki, który według dokumentów był przewodniczącym Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie. Zofia Lech i Zdzisław G. Kowalski piszą, że dr Jarecki został wybrany na przewodniczącego Komitetu Wykonawczego 2 lutego 1918 roku.⁹⁰ Jednak w dokumentach gruzińskiego archiwum dr Jarecki jest wymieniony jako przewodniczący Komitetu Wykonawczego już w grudniu 1917 roku⁹¹ i ponownie 7 stycznia 1918 r.⁹² Z kolei polskie dokumenty podają, że najpierw był wiceprezesem, a następnie prezesem Polskiej Rady Okręgowej⁹³.

W archiwach znajduje się jeszcze jeden interesujący dokument dotyczący dr Jareckiego i działalności polskich organizacji na Kaukazie. Jest to zaświadczenie informujące o tym, że przedstawiciele Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie udają się do Trapezuntu w celu nawiązania za pośrednictwem władz tureckich kontakt z polską misją w Konstantynopolu:

Председатель Закавказского Правительства. 21 Января 1918 г. № 5389 г. Тифлисъ. Удостоверение. Дано се представителям Польского Окружного Национального Совета на Кавказе: доктору Владиславу Александровичу Ярецкому, Карлу Игнатьевичу Висневскому и секретарю делегации Яну Хондзинскому в том, что им разрешено выехать в Трапезонд и обратно для установления через турецких властей контакта с Польской Миссией находящейся в Константинополе. Что подписами и приложением печати удостоверяется. Настоящее удостоверение выдано Владиславу Александровичу Ярецкому. И.Д. Председателя МИД Н.Рамишвили⁹⁴.

Czy rzeczywiście polska delegacja przybyła do Trapezuntu i nawiązała kontakt z Polską Misją w Konstantynopolu? Odnalezione dokumenty nic o tym nie mówią. Biorąc pod uwagę, że 31 stycznia 3. armia turecka pod dowództwem Wehib Paszy złamała porozumienie z Erzincan i przeszła do ofensywy, a 11 lutego część tej armii zajęła Trapezunt, jest mało prawdopodobne, aby polskim przedstawicielom udało się dotrzeć do Trapezuntu.

Jeżeli chodzi o Polaków, którzy w okresie formowania polskich jednostek na Kaukazie najczęściej kontaktowali się z miejscowymi władzami to warto wspomnieć jeszcze o kilku osobach. Z dokumentów wynika, że sekretarzem Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie był chorąży Ignacy Bobrowski. W jednym z dokumentów wymieniony jest jako przewodniczący Polskiego Komitetu Centralnego Polskich Związków Wojskowych Frontu Kaukaskiego. Niewykluczone, że pełnił obie te funkcje równolegle. W dokumentach wymienieni są również: W.B. Krzyżanowski (członek Polskiego Komitetu Wykonawczego), Eichler (lekarz), Wir-

⁹⁰ Z. Lech, op. cit., s. 175; Z. G. Kowalski, op.cit, s 155

⁹¹ САHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 14.

⁹² САHG, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 6, strona 78.

⁹³ WBH-CAW, akta odznaczeniowe W. Jareckiego.

⁹⁴ САHG, zespół 1818, inwentarz 1, teczka 3, strona 11.

তিকowski (członek Polskiego Komitetu Narodowego), chorąży Dąbrowski (p.o. szefa Wydziału Gospodarczego Komitetu Wykonawczego Polskiej Organizacji Wojskowej na Kaukazie), Czerniec (żołnierz), Karol Ignatiewicz Wiśniewski, Jan Chondziński, Dziewulski, Kuczewski, Łopiński.

Jeżeli chodzi o polskie oddziały, które ostatecznie powstały na Kaukazie to zasadniczo dokumenty gruzińskie są zgodne z ustaleniami polskiej komisji, która próbowała odtworzyć tę historię w latach 30⁹⁵. Marek Mądzik podaje, że: „[...] pod koniec lutego 1918 r. to, co nazywano Samodzielną Brygadą Polską na Kaukazie, oznaczało kilkuset zaledwie żołnierzy w paru oddziałach stacjonujących w Tyflisie oraz Legion Polski w Piatigorsku. W najkorzystniejszym okresie, tj. na przełomie 1917/1918 r., w jej formacjach, znajdujących się w Tyflisie, Baku, Batumi i Piatigorsku, znalazło się razem około 1500 żołnierzy pod wspólnym dowództwem”⁹⁶. Z dokumentów odnalezionych w Gruzjińskim Archiwum Historycznym, wynika, że w rzeczywistości sformowano następujące polskie pododdziały wojskowe: 1) Sztab 1 Dywizji Polskiej na Kaukazie, która miała zjednoczyć wszystkie polskie jednostki wojskowe na Kaukazie, 2) 1 Polska kompania etapowa, 3) Kaukaski polski batalion zapasowy składający się z 4 kompanii, 4) Polski batalion w Tyflisie, 6) Polski batalion w Batumi, 7) Pułk Polski I. 8) Polski I wydzielony pluton artylerii górskiej, 9) 5 Pułk Piechoty Granicznej miał zostać spolonizowany.

W dniu 13 marca rady narodowe otrzymywały informacje, o tym, że tracą władzę nad oddziałami narodowymi na rzecz władzy miejscowej:

В Армянский Национальный совет, В Мусульманский Национальный совет, В Польский Национальный совет, В Грузинский Национальный совет, В Элинский Национальный совет, Украинской раде, Во временное бюро Русского Национального совета. 7-го сего Марта состоялось постановление Закавказского Сейма, следующего содержания: Сосредоточить распоряжение национальными войсками у Общекраевой власти с устраниением от этой функции Национальных советов. Об изложенном постановлении доводится до вашего сведения для руководства. Председатель Закавказского Сейма (подпись) Н. Чхеидзе.⁹⁷

Decyzja ta wynikała z tego, że Sejm Zakaukaski podjął próbę utworzenia nowej armii kaukaskiej pod jednolitym dowództwem⁹⁸ i pozbawienie rad narodowych władzy nad jednostkami wojskowymi było z tego punktu widzenia właściwym i racjonalnym posunięciem.

⁹⁵ Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygady na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

⁹⁶ M. Mądzik, *Polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX w.*, op. cit., s. 132.

⁹⁷ САГК, zespół 1819, inwentarz 3, teczka 170, strona 3.

⁹⁸ Następujący kandydaci byli brani pod uwagę na stanowisko głównodowodzącego nowej armii kaukaskiej: generał piechoty Michaił Przewalski, generał-lejtnant Ilie Odieszelidze i generał-major Zacharia Mdiwani (por. САГК, zespół 1819, inwentarz 1, teczka 139, strona 246-249).

20 marca prezydium komitetu wykonawczego Rady Delegatów Robotniczych i Żołnierskich skierowało pismo do komisji wojskowej. W piśmie stwierdzono, że te jednostki narodowe, które nie spełniają wydawanych im poleceń i nie pełnią służby mogą zostać wydalone poza Tyflis i pozbawione uprawnień⁹⁹.

Aby zapoznać się z sytuacją w Tyflisie, Sejmowa Komisja Wojskowa poprosiła o listę formacji wojskowych, które znajdowały się w mieście. 31 marca komisja otrzymała tę listę. Wraz z innymi jednostkami na liście znalazł się I Batalion Polskiej Brygady. Do listy dołączone było wyjaśnienie podpisane przez generała Lebedzińskiego, z którego wynikało, że jednostki te są w trakcie formowania, często nie osiągnęły swoich stanów osobowych i w związku z tym nie można ich wykorzystać w pełni do pełnienia służby garnizonowej¹⁰⁰.

Według dokumentów z gruzińskiego archiwum historycznego, do 10 maja w Tbilisi znajdowało się kilka formacji gruzińskich, rosyjskich i ormiańskich, w tym batalion strzelców tyfliskich. W notatce załączonej do tego dokumentu jest napisane: „Бывшая польская бригада присоединена к Тифлисскому стрелковому батальону и составляет одну роту этого батальона”¹⁰¹.

Dwa ostatnie dokumenty stanowią wyjątek w tym sensie, że w przeciwieństwie do pozostałych, wspominają o polskiej brygadzie, a nie o polskiej dywizji. Choć dywizje i brygady w rosyjskiej armii carskiej były różnymi jednostkami strukturalnymi (istniały zarówno dywizje, jak i brygady), w naszym konkretnym przypadku są one prawdopodobnie synonimami. Chyba, że po 29 stycznia (dokument z 29 stycznia wspomina o dywizji) zdecydowano się na sformowanie polskiej brygady zamiast dywizji, co jest mało prawdopodobne. Bardziej prawdopodobne jest, że ze względu na niewielką liczbę żołnierzy zdecydowano się przemianować dywizję na brygadę¹⁰². W tym miejscu należy zgodzić się z ustaleniami, do jakich doszli badacze, którzy opisywali te zagadnienia wcześniej na podstawie polskich materiałów¹⁰³.

26 lipca polska brygada została rozwiązana na prośbę wojsk niemieckich w Gruzji. W momencie rozwiązania liczyła już tylko 138 oficerów i 269 żołnierzy.¹⁰⁴ Przed wyruszeniem w trudną podróż do Polski władze gruzińskie przyznały oficerom i żołnierzom polskiej brygady (dywizji) dodatek podróżny¹⁰⁵. Pułkownik Stanisław Rosnowski, ostatni dowódca Brygady w maju 1919 roku w sprawozdaniu dla Naczelnego Wodza pisał tak o wyjeździe polskich wojskowych z Gruzji: „Melduję, iż Rząd Gruzjiński odnosił się do nas Polaków bardzo przyjaźnie. Żołnierzom była wydana zapomoga na drogę i podróż do Warszawy (według etatów rosyjskich, dla Gru-

⁹⁹ CAHG, zespół 1819, inwentarz 3, teczką 167, strona 35.

¹⁰⁰ CAHG, zespół 1819, inwentarz 3, teczką 167, strona 13.

¹⁰¹ CAHG, zespół 1819, inwentarz 3, teczką 148, strona 174.

¹⁰² W rosyjskiej armii cesarskiej brygada była czymś pomiędzy dywizją a pułkiem. Dywizje składały się z kilku pułków.

¹⁰³ Idem, *Polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX w.*, op. cit., s. 128; Z. G. Kowalski, *Polska Oddzielna brygada na Kaukazie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1995, nr 1-2, s. 153-162.

¹⁰⁴ H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921. s. 416.

¹⁰⁵ Z. G. Kowalski, op. cit., s. 162

zji nie obowiązujących) oficerom czteromiesięczna pensja, jako zapomoga na podróż do Warszawy. Tę uprzejmość stosowano tylko względem wojskowych Polaków, innym zaś wydano przekaz na Rosję. Polskiej Oddzielnej Brygadzie na Kaukazie Rząd Gruziński wypłacił gotówkę 58.000 rubli.”¹⁰⁶.

Dzieje polskich formacji wojskowych tworzonych na Kaukazie w latach 1917-1918 są stosunkowo słabo znane. Dzięki badaczom, którzy ponad trzydzieści lat temu opisali te wydarzenia znane są najważniejsze etapy działalności polskich organizacji, cywilnych i wojskowych na Kaukazie. Dokumenty odnalezione w gruzińskich i rosyjskich archiwach pozwalają na uzupełnienie i rozwinięcie tych informacji. Proces tworzenia polskich jednostek zależał w dużej mierze od lokalnych uwarunkowań i sytuacji politycznej i narodowościowej Kaukazu. Miejscowe władze były nastawione pozytywnie wobec planów polskich organizacji, ale ich realizacja była uzależniona od możliwości i rozwoju sytuacji wojskowej i gospodarczej w tym regionie. Z kolei rozproszenie i brak możliwości skoncentrowania oddziałów w jednym miejscu uniemożliwił utworzenie większej jednostki wojskowej, a wysunięta przez Polaków i przyjęta przez miejscowe władze zasada neutralności znacznie ograniczała możliwości wykorzystania polskich oddziałów. Ograniczały się one właściwie, poza nielicznymi przypadkami (walki w Batumi) do pełnienia służby wartowniczej. Oddziały te zostały ostatecznie rozformowane na wniosek władz niemieckich latem 1918, po czym stopniowo udały się w drogę do Polski, co było od samego początku ich celem.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES

Sources:

Centralne Archiwum Historyczne Gruzji (CAHG),
zespół 1818, inwentarz 2,
zespół 1819, inwentarz 3,
zespół 1968, inwentarz 1,
zespół 1969, inwentarz 4,

Wojskowe Biuro Historyczne - Centralne Archiwum Wojskowe (CAW-WBH)
Akta personalne i odznaczeniowe
Zbiór rękopisów,

Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojskowe (RGVA)
Polskiye natsyonalisticheskiye i voyenno-diversyonnye organizatsyi, zespół 482k.

Printed sources:

Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygadzie na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

---

¹⁰⁶ Por. Raport byłego dowódcy Polskiej Oddzielnej Brygadzie na Kaukazie płk. Stanisława Rosnowskiego do Naczelnego Wodza Wojsk Polskich za granicami państwa polskiego, 19 V 1919 r. [w:] Z. G. Kowalski, *Materiały do historii Polskiej Oddzielnej Brygadzie na Kaukazie 1917-1918 w Centralnym Archiwum Wojskowym*, „Biuletyn Wojskowej Służby Archiwalnej” 1996, nr 19.

Krótki zarys dziejów polskich formacji wojskowych na Wschodzie (II Korpus, III Korpus, 4-ta Dyw. Strzelców, 5-ta Dyw. Syberyjska, Oddział Kaukaski), Nakładem Komisji Organizacyjnej Zjazdu, w Warszawie 24 kwietnia 1921.

Dokumenty i materiały po vneslhney politike zakavkazya i Gruzji, Tiflis 1919.

Memories:

W. Jarecki, *Tułacze polscy na ziemi kaukaskiej* [w:] *Za kratami więzień i drutami obozów (wspomnienia i notatki więźniów ideowych z lat 1914-1921)*, t. 1, Warszawa 1927.

E. V. Maslovskiy, *Mirovaya voyna na Kavkazskom fronte, 1914-1917 g.: strategicheskii ocherk*, [Parizh 1933].

Studies:

H. Bagiński, *Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920*, Warszawa 1921.

Z. G. Kowalski, *Polska Oddzielna brygada na Kaukazie*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1995.

Z. Lech, *Kaukaska brygada wojsk polskich*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1988, nr 3.

M. Mądzik, *Działalność społeczno-kulturalna i polityczna Polaków w Gruzji na przełomie XIX i XX wieku*, Lublin 1987.

M. Mądzik, *Polskie organizacje społeczno-kulturalne, polityczne i wojskowe na Zakaukaziu na przełomie XIX i XX w.* [w:] *Polacy w kulturze i życiu społecznym Zakaukazia do 1918 roku*, red. M. Zakrzewska-Dubasowa, Lublin 1990, s. 71-136.

M. Wrzosek, *Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918*, Warszawa 1969.

DOKUMENTY

Dokument 1. 25 czerwca 1917, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskich Organizacji do Specjalnego Komitetu Zakaukaskiego w sprawie powstania Komitetu Wykonawczego.

«Исполнительный Комитет Польских Организации В Тифлис. 25 Июня 1917¹⁰⁷ г. № 326. Верийский спуск №12¹⁰⁸. В Особый Закавказский Комитет. Настоящим честь имеем довести до Вашего сведения, что сорганизовались Исполнительный Комитет всех Польских Организации в Тифлис. Представителей в комитете имеют следоющие организации: 1. Дом Польский. 2. Римско-Католическое благотворительное общество¹⁰⁹, 3. Демократический Союз, 4. Польский Комитет помощи жертвам войны».

САНГ, зespół 1818, inwentarz 2, teczka 75, s. 7.

Dokument 2. 6 października 1917, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie do Komisji Specjalnej Zakaukaskiej w sprawie powstania Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie¹¹⁰.

«Согласно параграфу 44 резолюции I-го Съезда Делегатов Польских организации на Кавказе в целях: А) подъема народного самопознания, Б) стройной организации всех отраслей польской политической жизни, а также В) объединения политических выступлений польских организации в полном единении с принципом внепартийной и общенародной политики Польского края основанной на стремлении к её объединению и независимости сформирован Польский Окружной Совет на Кавказе, представительным органом коего является Исполнительный Комитет.

Председатель (podpis nieczytelny¹¹¹),

секретарь (podpis nieczytelny).

САНГ, зespół 1818, inwentarz 2, teczka 75, strona 11.

Dokument 2. 29 listopada 1917, Telegram generała J. Lebedzińskiego w sprawie zwołania zjazdu wojskowych Polaków w Tyflisie.

«Эрзерум Наштарм¹¹², Урмия Наштакор¹¹³, Хамадан Наштакор, Александропол Генералу Масловскому, копия Радиокав, Нахичеван Генералу Шильникову, Ставрополь Комполка I пограничного конного, Баку Генералу Фидарову,

¹⁰⁷ Wszystkie daty podane są w starym kalendarzu juliańskim. Kaukaz Południowy przeszedł na nowy kalendarz 18 kwietnia 1918 r.

¹⁰⁸ Komitet miał numer telefonu 11-37. САНГ, зespół 1968, inwentarz 1, teczka 2, strona 70.

¹⁰⁹ W polskiej historiografii używana jest inna nazwa: Polskie Towarzystwo Dobroczynności por. Z. Lech, op. cit., s. 170, Z. G. Kowalski, op. cit., s. 155.

¹¹⁰ Pismo dotarło do adresata 9 października.

¹¹¹ Prawdopodobnie jest to podpis Włodzimierza Krzyżanowskiego.

¹¹² Do szefa sztabu armii (Начальнику Штаба Армии).

¹¹³ Do szefa sztabu korpusu (Начальнику Штаба Корпуса).

Эреван Полквнику Церетели, Главноокр, временному Комисару Кавказского Фронта, Закавказскому Комиссариату, Краецентр¹¹⁴, Дегенкафронта, Главноснаб, Начинжкафронта¹¹⁵, Авточасть, Авиакав. Главнокав¹¹⁶ в согласии комиссаром фронта разрешил в Тифлис одинадцатого Декабря съезд делегатов союзов войнов поляков Кафронта¹¹⁷. Норма каждого союза имеющего до двухсот членов прислать одного, двести-триста двух и свыше трехсот трёх делегатов. Начальникам частей по представлению соответствующих союзов командировать делегатов без применения к ним приказа триста три о доволствии суточним и командировочним согласно приказа Главнокава шестсот шестдесят шест. (подпись Лебединский¹¹⁸)».

САНГ, zeszyt 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 15.

Dokument 3. 4 grudnia 1917, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie do Przewodniczącego Komisariatu Zakaukaskiego¹¹⁹, nr 51217¹²⁰.

«На основании личных переговоров с представителями Комиссариата, Исполнительный Комитет Польского Окружного Совета на Кавказе настоящим просит вас не отказать в самом спешном содействии и распоряжении к разрешению следующего вопроса: Согласно признанного принципа национализации армии Польский Окружной Совет постановил приступить немедленно к выделению всех военнослужащих поляков Кавказского фронта в отдельные части и отряды с тем, чтобы по выделении этих частей таковые были незамедлительно сконцентрированы в Тифлис и его ближайших окрестностях, связанных с гор. Тифлисом рельсовым путём. Главнейшие условия, при которых Польский Окружной Совет считает возможным осуществить такое выделение заключается в следующем: 1) Польский Окружной Совет избирает Начальника Польской войсковой единицы по согласию с Главнокомандующим Кавказской Армии. 2) Польский Окружной Совет назначает от себя Комиссара при военном отделе Закавказского Комиссариата для поддержания постоянного контакта по делам отряда. 3) Польский отряд находится в ведении военного

¹¹⁴ Centrum regionalne (Краевой центр).

¹¹⁵ Szef sekcji inżynieryjnej na froncie (Начальник инженерной части фронта).

¹¹⁶ Głównodowodzący Frontu Kaukaskiego. W tym czasie był nim generał piechoty Michaił Aleksiejewicz Przewalski (1859-1934). W czasie I wojny światowej służył na Froncie Kaukaskim. Od lutego 1915 r. dowodził korpusem. Od 03.04.1917 r. dowódca armii kaukaskiej, a od 31.05.1917 r. głównodowodzący frontu kaukaskiego. W latach 1919-1921 brał udział w walkach z bolszewikami na południu Rosji. Od 1921 r. na emigracji w Rumunii.

¹¹⁷ Frontu Kaukaskiego (Кавказского фронта).

¹¹⁸ Jewgienij Lebiedziński, generał dywizji. W czasie I wojny światowej walczył na froncie kaukaskim. Dowodził brygadą, dywizją. Był szefem sztabu korpusu. Od 13.08.1917 dyżurny generał frontu, od 05.10.1917 szef sztabu frontu, od 05.01.1918 dowódca frontu.

¹¹⁹ Przewodniczącym był Jewgienij Gegeczkori (1881-1954), gruziński polityk, członek III Dumi Państwowej. Od listopada 1917 r. przewodniczący Zakaukaskiego Komisariatu. Jeden z przywódców Socjaldemokratycznej Partii Gruzji. Od czerwca 1917 r. minister spraw zagranicznych Republiki Gruzji. Od 1921 r. na emigracji we Francji.

¹²⁰ Adresat otrzymał pismo w dniu 5 grudnia.

Комиссара Закавказия, с условием, что отряд этот не может быть употреблён в случаях вооружённых столкновений на партийной почве. Но всякие насилия над населением города или окрестностей, анархия и грабежи могут быть подавляемы при помощи отряда, по соглашению с комиссаром польского отряда вплоть до применения отрядом вооружённой силы. 4) Об ассигновании на расходы по формированию польских частей пять тысяч рублей. В виду поступления с фронта (Карс, Эрзерум, Трапезунд, Батум) телеграмм от союзов военных поляков с требованием немедленно выделения военных поляков в отдельные части и с указанием, что в случае замедления в разрешении сего вопроса, выделение это будет выполнено явочным порядком, Польский Окружной Совет находит такой способ выделения нежелательным, почему просит сделать зависящие распоряжения об оповещении всех войсковых частей о немедленном выделении всех желающих того военных поляков и о направлении их эшелонам в гор. Тифлис, не отменяя пока приказа Главкомандующего от 25 Ноября сего года о начатой уже частичной национализации. Для дальнейшей технической разработки этого вопроса Польский Окружной Совет выделил из себя специальную комиссию которая войдёт в сношение с уполномоченным для сего представителями Закавказского Комиссариата. В заключение ещё раз обращаем внимание на срочность сего вопроса. Председатель Исполнительного Комитета Польского Окружного Совета на Кавказе¹²¹ Председатель Польского Центрального Комитета Союзов Военных Поляков Кавказского Фронта Прапорщик Бобровский, Секретарь Исполнительного Комитета (подпись).

САНГ, zespol 1818, inwentarz 2, teczka 75, strona 14.

Dokument 4. 5 grudnia 1917, Pismo Polskiej Rady Okręgowej do Komisariatu Zakaukaskiego w sprawie składu specjalnej komisji, która miała współpracować z komisarzami Komisariatu Zakaukaskiego.

«Польский Окружной Совет на Кавказе. Исполнительный Комитет. 5 Декабря 1917 г. № 585 Гор. Тифлис. Верийский спуск №12. Председателю Закавказского Комиссариата (Adresat otrzymał pismo nr 17682/1008-3-ii w dniu 7 grudnia). «В дополнение отношения № 51217 от 4 декабря с.г. сообщаю, что комиссия, о кой упомянуто в названном отношении составлено из 3-х уполномоченных делегатов: 1) Г-на Кржижановского В.Б. – члена Польского Исп. Комитета. 2) Г-на Эйхлера (врача) 3) г. Бобровского (прапорщика) (Члены Центр. Комитета Съездов Военн. Поляков Кавк. Фронта.) Заместителями их являются г.г. Дзевулский, Кучевский и Лопинский. Председатель Исполнительного Комитета (подпись), Секретарь (подпись)».

САНГ, zespol 1818, inwentarz 2, teczka 75, strona 17.

¹²¹ Podpis prawdopodobnie W. Krzyżanowskiego.

Dokument 5. 7 grudnia 1917, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej do J. Gegeczkori w sprawie zasady neutralności, która została przyjęta przez polskie organizacje na Kaukazie, nr 589^{122, 123}

«Исполнительный Комитет Польского Окружного Совета на Кавказе от имени всех польских организации Кавказа и военнослужащих поляков Кавказского фронта настоящим заявляет, что руководствуясь в политических вопросах принципами и лозунгами, провозглашёнными польской демократией вообще, а на Кавказе в частности т.е. считая долгом своим поддержание революционной борьбы и противодействия контрреволюционным выступлениям и признавая кроме того, Закавказский Комиссариат за высшую законную в настоящий момент в крае власть, как призванную из среди местной демократии и подавляющим большинством этой демократией поддерживаемую, мы тем не менее в виду возникшей среди местной демократии ожесточённой борьбы доходящей до вооружённых столкновении, выражая своё глубокое сожаление по поводу пагубного для исхода революции разединения революционного фронта и не имея возможности при таких условиях действительно влиять на ход революции, принуждены заявить о своём нейтралитете. Будучи глубоко убеждены, что краевая власть и все демократические организации Кавказа признают право на занятие указанной позиции, Польский Окружной Совет выражает уверенность, что все польские учреждения, организации, отдельные граждане-поляки и их частные квартиры будут исключены из сферы действия и каких бы то ни было активных проявлении борьбы, как то обысков, арестов и т.п., т.е. что в указанных случаях за гражданами-поляками будут признаны все права, коими пользуются и обеспечены граждане иностранных государств. К сему заявляем что внешним признаком, объявленного нами и соблюдаемого нейтралитета граждан-поляков, будет принят белый флаг или повязка с печатью Польского Исполнительного Комитета или Центрального Комитета Союза Военных Поляков на Кавказе. Одновременно с сим доводим до сведения, что для защиты жизни и имущества своих соотечественников от нападения хулиганов и громил предложено польским организациям в пределах Кавказа организовать по мере надобности комитеты самообороны из граждан поляков. В виду всего изложенного а также в виду имевших уже место вооружённых столкновении, в виду введения военного положения, в виду возможности более продолжительного существования указанных условия Исполнительный Комитет одновременно с сим предьявляет требование, дабы впредь до осуществления национализации Кавказской армии, все желающие того военные поляки всех родов оружия, отдельных войсковых частей, управления, учреждении и т.д. были незамедлительно выделены в особые отряды и части и вместе с оружием переданы в распоряжение Польского Окружного Совета, каковой о дальнейшей судьбе их войдёт в соглашение с представителями местной Краевой и Военной властей.

¹²² Adresat otrzymał list w dniu 8 grudnia

¹²³ To właśnie ten dokument ma na myśli Zofia Lech, mówiąc o nieetatowości polskich jednostek wojskowych. Nie przytacza jednak tekstu tego dokumentu (por. Z. Lech, op. cit., s. 172).

Председатель Исполнительного Комитета Польского Окружного Совета на Кавказе (подпись по всей вероятности Кржижановского), Председатель Польского Центрального Комитета Союзов Военных Поляков Кавказского Фронта Прапорщик Бобровский, Секретарь Исполнительного Комитета (подпись).
САНГ, zespol 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 13.

Dokument 6. 14 grudnia 1917, Odpowiedź Komisariatu Zakaukaskiego na pismo Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie w sprawie wydzielenie żołnierzy Polaków z jednostek rosyjskich (fragment).

«По № 17775 Закавказский Комисариат. По Отд. 1-ой № 1389 14 Декабря 1917. Исполнительному Комитету Польского Окружного Совета на Кавказе. (...) сообщая, что решение о выделении поляков воинов из всех частей фронта и тыла уже сделано. Что же касается передачи войсковых частей в распоряжение Польского Окружного Совета то до сведения их в отдельную боевую единицу, что и происходит сейчас, таковая передача представляется трудно выполнимой по техническим условиям. Подпись Комиссар Донской.»
САНГ, zespol 1818, inwentarz 2, teczka 10, strona 22.

Dokument 7. 18 grudnia 1917, Dekret Komisariatu Zakaukaskiego w sprawie nowych warunków służby na Froncie Kaukaskim (fragment):

« ... до заключения общего мира изменить условия службы на Кавказском Фронте следующим образом: 1) Армия сводится в строевые единицы по национальному признаку. 2) Кроме формирующих боевых частей: Армянских, Грузинских, Мусульманских, Украинских, Польских, Греческих, Ассирийских, Осетинских немедленно формировать Русский корпус ... Внутренний быт национальных частей регулируются соответствующими военно-национальными организациями» Декрет подписали Председатель Закавказского Комиссариата Е.Гегечкори и Комиссар по делам Военного и Морского Министерства Д.Донской”.

САНГ, zespol 1968, inwentarz 1, teczka 5, strona 1.

Dokument 8. 19 grudnia 1917, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie do Wojskowej Rady Narodowościowej z informacją o członkach Komitetu delegowanych do Prezydium Wojskowej Rady Narodowościowej

«Исполнительный Комитет Польского Окружного Совета на Кавказе №621 19 Декабря 1917 года. Г.Тифлис. Верииский спуск № 12. В Международнальный Военный Совет при Военно-Морском Комиссаре Закавказского Комиссариата. Исполнительный Комитет Польского Окружного Совета на Кавказе делегировал в члены президиума Межнационального Военного Совета при Закавказском Комиссариате Д-ра Владислав Ярецкого и как члена Прапорщика Игнатия Бобровского. О чём настоящим уведомляем. Председатель Комитета (подпись) Секретарь (подпись)».

САНГ, zespol 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 17.

Dokument 9. Grudzień 1917, Zaświadczenie dla dr W. Jareckiego, że jako przewodniczący Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okręgowej pełni funkcję delegata tej rady w Wojskowej Radzie Narodowościowej.

«Исполнительный комитет польских военных организации на Кавказе. .... декабря 1917 гор. Тифлис. Телефон [brak informacji]. Удостоверение. Дано сё Председателю Исполнительного Комитета доктору Ярецкому в том что он делегирован в качестве представителя комитета в Международнальный Военный Совет, что подписю и приложением печати удостоверяется. За Председателя Комитета прапорщик (подпись Бобровский) Секретарь чиновник военного (?) времени (подпись М...)».

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 14., rękopis.

Dokument 10. 30 grudnia 1917. Protokół z posiedzenia Wojskowej Rady Narodowościowej z zapisem wystąpienia dr W. Jareckiego w sprawie planowanej mobilizacji Polaków na Kaukazie (fragment).

«Представитель Польского Национального Совета Ярецкий вносит заявление об исключительном положении в Закавказии Поляков-беженцев из Царства Польского. Беженцы Поляки в силу создавшегося положения являются не только некоренными жителями Закавказия, но даже иностранными подданными, пользующиеся (поставленно многоточие) в ожидании возможности выехта в своё государство. По этому нельзя распространять на них декрет и эта мера может вызвать крайнее неудовольствие среди солдат-поляков и массовый уход польских изгнанников из Закавказия, при том при самых неблагоприятных для них условиях». Jeśli chodzi o prezentację dr Jareckiego, została ona odnotowana w protokole, «Что касается заявления Ярецкого о поляках-беженцах то Совет нашёл, что их положение, как иностранцев является исключительным но что этот вопрос не может быть разрешён одним Международнальным Военным Советом, как токовой, который имеет общегосударственный характер. Предложить Польскому Национальному Совету предоставить особый доклад по данному вопросу».

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 2, strona 22-24.

Dokument 11. 3 stycznia 1918 r., Rozkaz nr 4037 p. o. szefa sztabu Kaukaskiego Okręgu Wojskowego generała-majora Kalnickiego w sprawie tworzenia oddziałów polskich (fragment)¹²⁴.

«В виду значительного сокращения наличного состава запасных полков, в следствии увольнения солдат старших сроков службы, отправлении и производимой национализацией частей Кавказской Армии, в дополнение и изменение уже ранее данных указании Главногокомандующего Округа. Приказал [...] 19) 220 пехотный запасной полк расформировать, Всё штатное и нештатное

¹²⁴ Michail Kalnicki (1870-1961). General-major. W I wojnie światowej na froncie kaukaskim. Był dowódcą pułku, szefem sztabu korpusu, dowódcą dywizji. W latach 1918-1919 w armii ochotniczej generała Denikina. Od 1920 r. na emigracji w Serbii i Francji.

имущество, вооружение, обоз, лошадей и довольственные припасы передать Командиру 5-го пограничного пехотного полка, предназначенного для полонизации ... 21) 279 пехотный запасной полк расформировать. Всё штатное и нештатное имущество, вооружение, обоз, лошадей и довольственные припасы одного батальона передать Подполковнику Гольц для сформирования Кавказского польского запасного батальона 4-х ротного состава, по штату указанному в п.4 сего сношения, а остольных трёх батальонов и штаб полка обратить на сформирование 2-го Армянского пехотного запасного полка»

Dokument 12. 3 stycznia 1918, Protokół z posiedzenia Prezydium Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie wystąpienia dr W. Jareckiego dotyczącego tworzenia polskich oddziałów wojskowych(fragment).

«Слушали доклад Ярецкого. Польская военная организация просит разрешить ей формировать в Тифлисе этапный батальон¹²⁵ и выдаит из Тифлиского Арсенала 300 винтовок, которые необходимы таже и для милиционеров поляков. Постановили: В виду перегруженности Тифлиса не представляется возможным формировать здес новую часть. Чтоже касается выдачи винтовок, то соглашаясь принципиально на выдачу таковых польской военной организации но имея в виду что крайне ограничено количество оружия каким располагает Закавказие и что поэтому оружие должно распределятся пропорционально между национальными войсками, Совет постановил разрешить этот вопрос на пленарном заседании, избрав также и комиссию для распределения между национальными войсками оружия. Слушали заявление Ярецкого, что польская военная организация до сих пор не может получить 5000 рублей на организационные работы согласно резолюции Военно-Морского Комиссара фронта от 17 Октября 1917 года. Постановили: Президиум считает более целесообразным составить обшую смету пособия для национальных организации и предложить её на разрешение ближайшего пленарного заседания Совета».

САНГ, zespol 1968, inwentarz 1, teczka 1, strona 4.

Dokument 13. 7 stycznia 1918, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskiej Rady Okrękowej na Kaukazie do Wojskowej Rady Narodowościowej przy Komisariacie Zakaukaskim w sprawie sytuacji polskich uchodźców¹²⁶.

«Польский Исполнительный Комитет в Тифлисе считает своим долгом обратить внимание Междунационального Военного Совета на то, что на Кавказе в числе пришлого за время войны населения находится большое количество поляков, которые в 1915-м году при отходе русской армии из польши принуждены были покинуть свою родину. Эти, так называемые рептильной прессой «беженцы» правильнее – изгнанники, после многих мытарств и лишения были загнаны на Кавказ, где одни работали на оборону, другие защищали Кавказ в рядах армии. Ныне Кавказ является для них единственным убежищем, ибо

¹²⁵ Bataliony Etapowe służyły do ochrony kolei i całej infrastruktury.

¹²⁶ Adresat otrzymał pismo 8 stycznia.

возвращение на родину является для них несбыточной мечтой. Привлечение их теперь на обязательную военную службу, поставило бы семи их в самое безвыходное положение, а их самых в тягостное положение людей истерзанных и силой загнанных в казармы. Ввиду этих обстоятельств и ввиду издаваемого декрета о всеобщей мобилизации Исполнительный Комитет считает для себя повелительно необходимым ходатайствовать перед вами об издании дополнительного постановления следующего содержания – Мобилизации не подлежат беженцы, изгнанники из оккупированных неприятелем местностей, которые не в состоянии в настоящее время вернуться на родину¹²⁷.»

СНАГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 6, s. 78.

Dokument 14. styczeń 1918, Pismo Wydziału Formowania Jednostek Komitetu Wykonawczego Polskiej Organizacji Wojskowej na Kaukazie №45 do Wojskowej Rady Narodowościowej przy Komisariacie Zakaukaskim w sprawie tworzenia polskich oddziałów¹²⁸.

«Ворос о формировании польской дивизии был разрешен в положительном смысле ещё 21 ноября 1917 года на заседании технического отдела по национализации армии при Краевом Совете, при чём, тогда же был предоставлен план о формировании 1-ой польской дивизии на Кавказе на утверждение главнокомандующего войсками Кавказского Фронта. До настоящего времени по независимым от Исполнительного Комитета Польских Военных Организации на Кавказе причинам, план этот не проведён в жизнь, а потому в целях скорейшего создания польской дивизии и принимая во внимание ныне объявленный декрет о призыве на Кавказе, Исполнительный Комитет находит необходимым просить о нижеследующем: 1) немедленно назначить для полонизации один из штабов дивизии, первоначально местопребыванием коего гор. Тифлис. 2) Ввиду ненадёжности сообщения с г. Баку (неразбачиво одно слово, читается конец слова – ления) войнов поляков в гор. Тифлис, является настоятельной необходимостью, один из батальонов формирующейся польской дивизии разместить в гор. Тифлис. Вопрос о формировании польского батальона в Тифлисе уже решено в положительном смысле на заседании 10 декабря 1917 года технического отдела по национализации армии при Краевом Совете для чего было отведено помещение 2-ой мужской гимназии в каковой в настоящее время размещается около двухсот солдат поляков. Батальон этот может быть использован для несения гарнизонной службы, для чего необходимо распоряжение о выдаче соответствующего количества 3-х линейных винтовок. Председатель Исполнительного Комитета Доктор Ярецкий (подпис), Секретарь (подпис).»

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 25, rękopis.

¹²⁷ Podpisy: przewodniczący Jarecki, sekretarz Bobrowski. Na dokumencie znajduje się zapis ołówkiem - "Wykonano" i podpis dwoma nieczytelnymi literami.

¹²⁸ Adresat otrzymał pismo 8 stycznia.

Dokument 15. 7 stycznia 1918, Protokół z posiedzenia Prezydium Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie tworzenia polskich formacji wojskowych (fragment).

«Слушали: Доклад делегатов военной секции Польского Национального Совета ходотайствующей о разрешении формировать в Тифлисе штаб дивизии при штабе Этапного батальона. Постановили: разрешить Польскому Национальному Совету формировать в Тифлисе штаб польской дивизии. Предложить штабу фронта предоставить штабу польской дивизии имущество одного из расформированных военных дивизии. Помещение для штаба польской дивизии также должен указать штаб. Вопрос о формировании в Тифлис польского батальона обсудить после решения вопроса о разгрузке Тифлиса¹²⁹».

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 1, strona 9.

Dokument 16. 12 stycznia 1918, Telefonogram w sprawie decyzji Wojskowej Rady Narodowościowej dotyczącej polskich formacji wojskowych (fragment).

«Телефонограмма от Генерала-квартирмейстера Штаба Фронта Дежурному Генералу Штабфронта. Сообщаю программу вечернего заседания Межнационального Военного Совета 12-го Января сего года (...) Слушали 2. Полонизировать а) Штаб 66-й дивизии и расположить в Тифлис б) Легализовать I батальон в Тифлис, как боевой из состава польской дивизии».

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 13, strona 8.

Dokument 17. 13 stycznia 1918, Pismo Wydziału Krajowego Kwatery Głównej Naczelnego Dowódcy Frontu Kaukaskiego do Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie tworzenia polskich oddziałów¹³⁰.

«В виду того, что польская организация формирует один пехотный полк и батарею, части друг от друга не зависимые и принимая во внимание, что по сформированию указанных частей, таковые развернутся в дивизию, штаб фронта ничего не имеет против сформирования штаба польской дивизии который и будет объединять все формирующиеся польские части. Для штаба польской дивизии возможно предоставить имущество штаба 66-ой пехотной дивизии. Относительно передачи полякам I черноморской отдельной пограничной сотни и 6 роты Михайловской крепостной роты препятствия не встречается. Что касается 221 запасного полка, то таковой передан 2-му Грузинскому полку. Дежурный Генерал штаба фронта полковник Корганов (?), полковник Якубовский».

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 14, strona 55.

¹²⁹ „Rozładowanie Tyflisu” oznaczało, że w mieście znajdowało się zbyt wiele różnych jednostek wojskowych i konieczne było ich usunięcie z miasta.

¹³⁰ Adresat otrzymał pismo 16 stycznia.

Dokument 18. 13 stycznia 1918, Pismo dowództwa Frontu Kaukaskiego do komisarza ds. wojskowych i morskich w sprawie formowania jednostek narodowych,¹³¹

«До настоящего времени Главкомандующим и Межнациональным Военным Советом дано разрешения на формирование более восьми корпусов национальных войск: Армянам - 1 $\frac{3}{4}$ корпуса, Ассириицам и другим мелким - $\frac{1}{4}$ - $\frac{1}{2}$ корпуса, Грузинам - $1\frac{3}{4}$ корпуса, Мусульманам - 1 корпуса, Полякам - 1 корпуса, Русским - 1 корпуса, Украинцам - 1 корпуса, Элиам - $\frac{1}{2}$ корпуса. Всего 8 $\frac{1}{4}$ - 8 $\frac{3}{4}$ корпуса. Из сравнения этого числа разрешённых к формированию корпусов с количеством войск, бывших три года на Кавказском фронте (семь корпусов), видно, что предложено к формированию на 1-1 $\frac{1}{2}$ корпуса больше. Если добавить к этому, что прежняя Кавказская армия продолжает ещё частично существовать, то естественно, что ныне армия увеличивается вдвое. Возникает вопрос, в силах ли Закавказье выдержать хотя бы временно такую армию. Уверенно можно сказать, что нет, ибо и раньше снабжение армии велось потребным, исключая грузия, было неудовлетворительно. Ныне же в связи с событиями на Северном Кавказе и на железных дорогах, с всеобщим расхищением складов, увозом и продажей оружия, снаряжения, обмундирования, продовольствия и полным отсутствием денег, ясно, что доволствующиеся учреждения не в состоянии будут вооружить, снарядить, одеть, прокормить и снабдить денгами такие большие силы, особенно вновь формируемая, которая в первую голову нуждается и требует все виды довольствия. Поэтому полагали-бы впредь с формированием новых частей воздержатся и давать разрешения на формирование только после согласия Межнационального Военного Совета по техническим вопросам со Штабом Фронта, Главным Начальником Снабжения и Центроснабом. Вместе с тем полагаем необходимо совершенно прекратить формирование национальных частей, формируемых лишь для охраны населения от грабителей, Казалось бы что для этой цели было бы более соответственным выдавать населению оружие с разрешением ему образования народной милиции без всяких отпусков снабжения, за исключением артиллерийского. О последующем прошу уведомить. И.д. Начальника Штаба, Г.-М. (подпись Левандовский¹³²), И.д. Ген.-Квартирмейстера Полковник (подпись Шетилов), И.д. Начальника отделения Полковник (подпись Готивцев)».

САНГ, zespol 1818, inventarz 1, teczka 18, strona 40.

¹³¹ Kopia pisma została wysłana do Wojskowej Rady Narodowościowej.

¹³² Władimir Lewandowski (1873-1946, zm. w Santa Fe). Generał-Major. W czasie I wojny światowej dowódca pułku, brygady. Kwatermistrz generalny sztabu Frontu Kaukaskiego, p.o. szefa sztabu Frontu Kaukaskiego. Od 1921 r. na emigracji we Francji i USA.

Dokument 19. 17 stycznia 1918. Pismo nr 127 Wydziału Gospodarczego Komitetu Wykonawczego Polskich Organizacji Wojskowych na Kaukazie do Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie pomieszczeń dla polskich oddziałów wojskowych w Tyflisie¹³³.

«Комитет настоящим просит о предоставления для расквартированных формируемого в Тифлисе польского батальона и штаба польской дивизии помещение Дворянской гимназии (лазарет Св. Нины) в Ваке ввиду того что помещение В 2-ой мужской гимназии¹³⁴ (10 комнат) занято Исполнительным Комитетом Союза Военнослужащих Поляков гор. Тифлиса и др. военными служащими управлениями. За заведующего Хоз. Отделом прапорщик Домбровский». Na odwrotnej stronie arkusza napisano: – «В дислокационную комиссию при Междунац. В. Совет. За (неразборчиво) А.Ф (далее неразборчиво).

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 18, strona 26, rękopis.

Dokument 20. 29 stycznia 1918, Protokół z posiedzenia komisji ds. dyslokacji Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie stanu formowania polskich oddziałów (fragment).

«Слушали: 1) Доклад Председателя о задачах Комиссии в связи с постановлением по разгрузке Тифлиса и о расквартировании войск по Закавказью. Предложено оставить в Тифлис: Польская дивизия, Штаб дивизии. Караульная рота до 300 человек. Назначен пункт – Баку, но связи нет. Заверение «большого иметь не будут». Рота сформирована и уже несёт караульную службу (казначейство). Революционный штаб – признают нужным оставить центр, где есть много поляков. Оставить штаб дивизии с придачей ему команды не более пятисот человек в число коих войдёт и караульная рота. Письменно национальный польский совет просит оставить батальён. Представители сняли просьбу. Просьба поляков отвести для формирования одного польского батальона Батум. Принято. Формируются национальные части. Польская: I полк, I отдельный взвод горной артиллерии».

САНГ, zespół 1968, inwentarz 1, teczka 2, strona 8-10.

Dokument 21. 6 lutego 1918, Pismo Komitetu Wykonawczego Polskich Organizacji Wojskowych do Wojskowej Rady Narodowościowej w sprawie projektu etatów.

«Штаты служащих в Исполнительном Комитете Польских Военных Организации на Кавказе. Все выборные члены Комитета а равно и кооптированные в таковой, на основании наказа, лица сохраняют за собой содержание и должности по занимаемой им службе и получают, согласно пункта 4 приказа Главнокомандующего войсками Кавказского Фронта от 25 Ноября 1917 года за № 813 суточные деньги. В виду ненормальных условия почтовых и телеграфных сообщениях, а также денежного рынка желающие члены Комитета, согласно удостоверения части или учреждения в котором числится на службе данный член

¹³³ Adresat otrzymał list tego samego dnia.

¹³⁴ Obecnie w tym budynku znajduje się Ministerstwo Edukacji i Nauki Gruzji..

Комитета, прикомандировываются к кокой либо части или учреждения в гор. Тифлисе на денежное и прочее довольствие. Вся работа Комитета распределяется по отделам во главе которых стоят обязательно члены Комитета. Канцелярия Комитета состоит в ведении секретаря и помимо членов Комитета состоит из следующего штата приглашённых лиц: 1) делопроизводителя с окладом 400 рублей в месяц 2) трёх писарей с окладом – 250 3) двух машинисток с окладом – 250 4) двух курьеров (солдат) с окладом – 60. И на канцелярские расходы 500 рублей в месяц. Члены Комитета, должностные, вследствие могущих быть демобилизационных распоряжении выйти в отставку или в запас сохраняют все виды получаемого ими содержания и довольствия впредь до выхода из состава Комитета из суммы военного ведомства. Председатель Исполнительного Комитета Польских Военных Организации на Кавказе (подпись) Ярецкий, секретарь (подпись не разборчива)».

САНГ, zespol 1968, inwentarz 1, teczka 14, strona 131.

Dokument 22. 21 stycznia 1918, Zaświadczenie zakaukaskiego MSZ o poleceniu wyjazdu przedstawicielom Polskiej Rady Okręgowej na Kaukazie do Trapezuntu, dla nawiązania kontaktów z Polską misją w Konstantynopolu.

«Председатель Закавказского Правительства. 21 Января 1918 г. № 5389 г. Тифлисе. Удостоверение. Дано се представителям Польского Окружного Национального Совета на Кавказе: доктору Владиславу Александровичу Ярецкому, Карлу Игнатьевичу Висневскому и секретарю делегации Яну Хондзинскому в том, что им разрешено выехать в Трапезонд и обратно для установления через турецких властей контакта с Польской Миссией находящейся в Константинополе. Что подписами и приложением печати удостоверяется. Настоящее удостоверение выдано Владиславу Александровичу Ярецкому. И.Д. Председателя МИД Н.Рамишвили».

САНГ, zespol 1818, inwentarz 1, teczka 3, strona 11.

Dokument 23. 13 marca 1918, Pismo przewodniczącego Sejmu Zakaukaskiego do rad narodowych w sprawie odebrania radom narodowym zwierzchnictwa nad narodowymi formacjami wojskowymi i przekazaniu go w ręce władz krajowych.

«В Армянский Национальный совет, В Мусульманский Национальный совет, В Польский Национальный совет, В Грузинский Национальный совет, В Элинский Национальный совет, Украинской раде, Во временное бюро Русского Национального совета. 7-го сего Марта состоялось постановление Закавказского Сейма, следующего содержания: Сосредоточить распоряжение национальными войсками у Общекраевой власти с устронением от этой функции Национальных советов. Об изложенном постановлении доводится до вашего сведения для руководства. Председатель Закавказского Сейма (подпись) Н.Чхеидзе».

САНГ, zespol 1819, inwentarz 3, teczka 170, strona 3.

Dokument 24. 20 marca 1918, Pismo Prezydium Komitetu Wykonawczego Rady Deputowanych Robotniczych i Żołnierskich do komisji wojskowej Sejmu Zakaukaskiego w sprawie zachowania wojskowych jednostek narodowych (fragment).

«много национальных частей расположенных в Тифлисе находятся в процессе формирования, получая доволствие и обмундирование (не говоря о злоупотреблениях). не несут никакой службы (ни караулную ни патрульную). Бюро полагает что в случай не исполнения нарядов, подобние части подлежат немедленному выводу из Тифлиса и лишения доволствия».

САНГ, зespół 1819, inwentarz 3, teczka 167, strona 35.

